

VÖRÖS LÁSZLÓ

„A leghazafiasabb magyarok” vagy „egy szabad nemzet”? A szlovákok szociális reprezentációi a magyar sajtóban 1914–1918 között¹

A *nacionalizmus* egyik alapvető megnyilvánulási formája a szimbolikus nyelv, amely révén kifejezésre jut a „nemzet” vélt objektív valósága. Mindenekelőtt arról a nyelvről van szó, amely „nemzetiség”, „etnicitás” vagy „nemzeti hovatartozás” alapján kategorizálja az embereket. Az e nyelvet használók az esetek túlnyomó többségében a szocializációjuk során elsajátított, mélyen gyökerező meggyőződéseikből indulnak ki, amelyek szerint az emberek inherens módon „nemzeti lények”, a nemzetiség vagy nemzeti identitás pedig természetes (egyenesen veleszületett) tulajdonságuk. Ez a nyelv a nemzeti történetírások által létrehozott narratívákra is jellemző. A nemzeti történészek általában intuitív módon használják a *nemzet*, *nemzetiség*, *etnikum*, *etnikai csoport*, *etnicitás*, *etnikai identitás*, *nemzeti identitás* és egyéb kapcsolódó kategóriákat, mintha világos, problémamentes és időtlen koncepciókról lenne szó. Közben hajlamosak olyan esszencialista és tárgyiasító jelentéseket reprodukálni, amelyeket a társadalomtudományok már legalább három-négy évtizeddel ezelőtt episztemológiai szempontok alapján védhetetlennek, hibásnak és félrevezetőnek minősítettek.²

Azok a társadalmi kategóriák, amelyeket ebben a tanulmányban nyomon követelek – azaz a „nép”, „nemzetiség” és „nemzet” – az utolsó másfél, talán két évszázad során az emberi társadalom megismerésének-megértésének legalapvetőbb eszközei. A napjainkig húzódó említett időszakban ezek a kategóriák fontos politikai-hatalmi és társadalmi következményekkel járó jelentéseket hordoznak. A következő szövegben azt próbálom megmutatni, hogy egyáltalán nem volt esetleges az, hogy az egyes diskurzusokban az emberek bizonyos csoportjait „népnek”, „nemzetiségnek” vagy „nemzetnek” nevezték-e.

Megpróbálok rámutatni arra is, hogy miért téves a *nemzet*, *nemzetiség* és a kapcsolódó szociális kategóriák fentebb említett, tárgyiasító és esszencialista

¹ Jelen munkát a Szlovák Köztársaság Oktatási, Tudományos, Kutatási és Sportminisztériumának Tudományos Ösztöndíj Ügynöksége és a Szlovák Tudományos Akadémia VEGA 2/0139/13 „Történelmi emlékezet és Szlovákia története – az instrumentalizáció és a manipuláció a 19–20. században” című projektjének keretében készítettem el.

² Sajnos e tanulmány keretei nem teszik lehetővé számomra a módszertani kiindulópontok részletes leírását és az irodalom terjedelmes idézését. Ezekről a kérdésekről részletesebben lásd: Vörös, 2010. (angol nyelvű rezümé: 205–230.).

koncepciója. A társadalmi kategorizációk és a hozzájuk kapcsolódó sztereotípiák ugyanis nem pusztán problémamentes megnevezései az emberi világnak. A „nemzet”, „nemzetiség” és a hasonló szociális kategóriák létezése, amelyek ma, ugyanúgy, mint száz évvel ezelőtt, fontos keretét képezik a társadalmi realitásnak, szociális jelenségeknek számítanak. A szociális jelenségek, az anyagi világ tárgyaitól és jelenségeitől eltérően, amíg nem kerülnek megnevezésre, nem léteznek.³ Például a földi gravitációnak nevezett fizikai jelenség létezik és alapvető hatással van az életre, függetlenül attól, hogy az emberek megfigyelték-e és megnevezték-e valahogy vagy sem. Ehhez hasonlóan a Kékesnek (vagy Kékes tetőnek) nevezett hegy is létezik, tekintet nélkül arra, hogy elneveztük-e valahogy vagy tudunk-e egyáltalán a létezéséről. A szociális kategóriákra azonban ez nem érvényes. A „magyar nemzetnek”, a „szlovák nemzetnek”, a „francia nemzetnek”, a „német nemzetnek” vagy a „csehszlovák nemzetnek” és a „jugoszláv nemzetnek”, bármilyen „nemzetnek” vagy „nemzetiségnek”, nem volt semmilyen létformája azt megelőzően, hogy a létezését kimondták (deklarálták) volna – kezdetben korlátozott számú ember diskurzusaiban, később egyre kiterjedtebb diskurzusokban jelent meg, míg végül a nemzet kategóriája maga kezdett keretül szolgálni az egyes diskurzusokhoz. A nemzet vélt objektív valóságát tovább erősítik egyéb kapcsolódó szociális kategóriák, osztályozások, intézmények, a társadalmi gyakorlat és a nemzet kézzelfogható szimbólumokban történő materializálódása.⁴

Ezért is tartom a történelmi kutatás nagyon fontos részének a diskurzusok vizsgálatát. Ebben a tanulmányban tehát azt követem nyomon, hogyan írtak a szlovákokról az első világháború idején a történelmi Magyarország északnyugati megyéiben (azaz megközelítőleg a mai Nyugat-Szlovákia területén) megjelenő regionális sajtóban. Azt vizsgálom, hogy a szlovákul beszélő lakosságról alkotott kép keletkezési folyamatában a szerzők hogyan használták a „nép”, „nemzetiség” és „nemzet” kategóriákat, milyen sztereotip tartalmakkal kapcsolták össze ezeket és hogyan változott a vizsgált időszakban e tartalmak és kategóriák alkalmazása.

Az ilyen típusú diskurzuselemzésre különösen alkalmas a *szociális reprezentáció* elmélete. A legnagyobb előnye, hogy segítségével elkerülhető a szociális

³ Ami a szociális és intézményi tények, jelenségek és entitások létezési módjának kérdését illeti – ami mérhetetlenül fontos kérdés, amelyre nemcsak a társadalomtudósoknak, hanem a történészeknek is tudatosan reflektálniuk kellene – elsősorban az alábbi munkákból indulok ki: Searle, 1995; Searle, 1998. (magyarul: Searle, 2000.); Searle, 2010.

⁴ Anderson, 1991; Billig, 1995; Vörös, 2013.

entitások *tárgyasítása*.⁵ A reprezentáció ugyanis *jelentés*, vagyis az, *aminek értelmezzük* azt az entitást (legyen szó tárgyról, jelenségről, folyamatról stb.), amelyről kijelentéseket fogalmazunk meg. Ha tehát a *magyarokról* vagy *szlovákokról* (amennyiben pl. a 19. században élő, a magyar és a szlovák nyelv dialektusait beszélő embereket értünk e kategóriák alatt) mint *nemzetről* és *nemzetiségről* beszélünk, akkor „nemzetként”, illetve „nemzetiségként” *reprezentáljuk* őket. Az egyik és a másik is (a „nemzet” és a „nemzetiség”) szociális meghatározások, amelyek jelentésüket tekintve specifikusan az adott történelmi korra, társadalmi-hatalmi kontextusra jellemzőek. Például a Pozsonyban, Losoncon vagy Rimaszombatban élő magyarok 1918 előtt a történelmi Magyarország korabeli diskurzusaiban az „uralkodó magyar nemzet” tagjaiként reprezentálódtak, 1920 után azonban már mint „magyar kisebbség” jelentek meg (a Csehszlovákiában domináns diskurzusokban) – vagy mint „elszakadt nemzettest” (a Magyarországon domináns diskurzusokban). Közben ugyanazokról az emberekről van szó. A lényeg az, hogy akárhogyan is kategorizálták és *reprezentálták* őket a hatalom birtokosai, vagy hogy ezek az emberek akárhogyan látták is saját magukat, tehát, hogy magukról mint a *nemzet*, vagy a *nemzeti kisebbség*, vagy a *nemzetiségi kisebbség* tagjairól beszéltek-e (azaz, hogy magukat a nemzet, vagy a nemzeti kisebbség, vagy a nemzetiségi kisebbség tagjaiként *reprezentálták-e*), mindig hatalmilag, politikailag, kulturálisan és más módon meghatározott osztályozásokkal van dolgunk. Megint másként: az emberek nem nemzeti, nemzetiségi vagy kisebbségi lényekként születtek és születnek. A nemzet, nemzetiség, nemzeti vagy nemzetiségi hovatartozás stb. az emberek szociális, tehát elsajátított, és nem természetes, veleszületett jellemzője.

Ezen elméleti kiindulópontok alapján fontosnak tartom, hogy következetesen megkülönböztessenem, mikor használom a korabeli társadalmi kategóriákat – idézőjelek segítségével teszem ezt. Tehát amikor az olyan kifejezéseket, mint „nemzet”, „magyar nemzet”, „magyar politikai nemzet”, „nemzetiség”, „tót nemzetiség”, „tót nép”, „tót túlzók”, „pánszláv” stb., idézőjelbe teszem, a korabeli jelentésükre utalok. Másként: *nem a vizsgált korban* (a 19. században, illetve

⁵ A szociális kommunikáció, a társadalmi világra (tehát az emberekre) vonatkozó megismerés kialakulásának és általában a mindennapos szociális gyakorlat vizsgálata során a diskurzusok elemzésekor gyakran használjuk a *reprezentáció* koncepcióját. A társadalomtudományokba a *repräsentation*t Émile Durkheim vezette be mint analitikus koncepciót, aki műveiben a „kollektív reprezentációk” kifejezéssel dolgozott. Később azután több kutató is továbbvitte ezt az elméletet, mások mellett a történész Roger Chartier vagy a szociálpszichológus Serge Moscovici (Chartier, 1995; Chartier, 1997; Moscovici, 1988; Moscovici, 2001). Elemzéseimben elsősorban Moscovici *szociális reprezentációk* elméletét veszem alapul. Részletesebb magyarázatért lásd: Vörös, 2010. 107–123., 221–223.

az első világháború előtti és alatti években) *élt emberekre utalok, hanem korabeli koncepciókra, fogalmakra* (tehát e szavak *jelentésére*).

Ezzel szemben viszont a *nacionalizmus* kifejezést az elemzés szakkifejezéseként használom. Amikor *nacionalista elitekről* vagy *nacionalista mozgalomról* beszélek, John Breuilly⁶ definíciójából indulok ki. Szeretném külön megkérni az olvasót, hogy próbáljon elvonatkoztatni azoktól az apriori negatív (vagy egyesek számára akár pozitív) konnotációktól, amelyeket ma a nacionalizmus szó kivált. Ebben a tanulmányban ez a kifejezés értéksemleges analitikus koncepcióra utal.

Mielőtt a kiválasztott sajtótermékek elemzésébe kezdenék, röviden felvázolom, hogyan működtek a 19. század második felének Magyarországon a „nemzeti” és „nemzetiségi” osztályozások. Röviden azt is felvázolom, hogyan reprezentálták a szlovákokat a korabeli domináns magyar nacionalista diskurzus művelői, és milyen folyamatos változásokon ment keresztül a szlovákság („tótok”) képe az említett diskurzusban.

A magyar nemzeti ideológia a 19. század folyamán több átalakuláson ment keresztül. A „nemzetről” alkotott elképzelés, amelyet a nacionalista elitek az egyes korszakokban követtek, változásoknak volt kitéve, bár az „egységes magyar politikai nemzet” alapidoktrínája (az ún. „magyar állameszme”), amely szerint a történelmi Magyarországon csak egy „nemzet” létezett, az egész időszakban domináns módon volt jelen. A „magyar politikai nemzet” eszméje, mint az állam nyelvi/kulturális homogenizálását megkövetelő nacionalista koncepció, nem számított kivételesnek a 19. századi Európában. Hasonló integratív (homogenizáló és asszimiláló) politikát képviseltek pl. a francia nacionalista elitek Franciaországban, az angolok Nagy-Britanniában vagy a németek az egyesült Németországban (főként a lengyelek lakta területeken). Az állam lakosságának nyelvi és kulturális homogenizálására irányuló törekvések a 19–20. században univerzális politikai modellt képeztek, amelyet nemcsak európai államok nacionalista elitjei követtek Portugáliától Oroszorszáig, a Balkánon vagy Törökországban, hanem más földrészekén is.

A „magyar politikai nemzet” eszméje tehát nem volt statikus, és a 19. század folyamán fejlődésbeli változásokon ment keresztül. A „magyar nemzet”, illetve a „magyar politikai nemzet” klasszikus liberális koncepciója (amelyet az 1868. évi

⁶ John Breuilly *Nationalism and the State* (1993) című munkájában *nacionalizmus* alatt olyan politikai mozgalmak létét és tevékenységét érti, amelyek azt a doktrínát kívánják érvényre juttatni, amely szerint 1. az emberek bizonyos csoportja nemzetet alkot, amely eredeti és egyedi jelleggel rendelkezik (és az adott mozgalom képviselői e nemzet egyetlen legitim reprezentánsai), 2. a nemzet érdekei minden más érdek felett állnak, és maga a nemzet a legmagasabb érték, 3. a nacionalista mozgalom végső célja a lehető legmagasabb szintű függetlenség (politikai szuverenitás) kiharcolása a „nemzet” számára. Breuilly, 1993. 2–3.

„nemzetiségi törvény” preambuluma rögzített) a következőket határozta meg: „Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja” (1868. évi XLIV. Törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában).

Ez a koncepció – amelyet elsősorban az Eötvös József és Deák Ferenc-féle liberálisok igyekeztek érvényre juttatni – azt feltételezte, hogy a „magyar nemzet” iránti lojalitás (a nem magyarok esetében) nem állna ellentétben a saját „nemzetiség” iránti lojalitással. A nemzetiségi törvény megalkotása úgy is értelmezhető, hogy alkotói egyensúlyra törekedtek az általuk feltételezett két lojalitástípus között, illetve ezzel egyidejűleg azt próbálták meghatározni, mi az, ami még nem veszélyezteti a „magyar politikai nemzet” egységét, ergo a magyar állam integritását, és mi az, ami már igen. Az Eötvös–Deák-féle liberális koncepció azonban csak részben és csak rövid időre vált meghatározó ideológiává.

A 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben a magyar politikai elitek végérvényesen másként kezdik látni a „magyar politikai nemzet” koncepcióját: egyszerűen szólva, a „nemzetiség” iránti lojalitás kezd összeegyeztethetetlennek tűnni a „magyar (politikai) nemzet” iránti lojalitással. Ebben az időszakban ugyanis már teljes mértékben érvényesül a „nemzet” mint természetes, azaz az isten által teremtett vagy a természettől adott biológiai, nyelvi és kulturális közösség primordiális etnikai-koncepciója. Eötvös és Deák koncepciója inkább társadalmi-politikai kategóriaként definiálta a nemzetet, közösségként, amely az emberek meghatározásának, a polgárok deklarációjának köszönhetően jön létre. Bár ebben a tekintetben nagyon óvatosnak kell lennünk – nyilván az Eötvös és Deák generációjához tartozó liberálisokról sem beszélhetünk a szó mai értelmében vett szociális konstruktivistákként, mert bár a „nemzetre” igyekeztek voluntarista politikai közösségként gondolni, a „nemzetiség” esetében a romantikus nacionalistákkal azonos primordiális esszencialista koncepciót vallottak.

A magyar nacionalista elitek nyelvi és kulturális politikájának célja már az 1870-es évektől kezdve nyíltan az volt, hogy a nem magyar nyelveket és kultúrákat minél jobban marginalizálja a politikai és a közéletben. Elsősorban a nem magyar nacionalista mozgalmak felszámolásáról volt szó, amelyeket az állam integritására leselkedő állandó veszélynek láttak. A „magyar politikai nemzet” eszméjének etnicizálása változásokat eredményezett abban, hogy a magyarság, de még inkább a nem magyar lakosság kollektív mibenléte milyen társadalmi kategóriák révén reprezentálódott. A 19. század nyolcvanas, de különösen a kilencvenes éveitől, majd a 19–20. század fordulóján a magyar nacionalista diskurzus különböző szintjein – források szintjén megfigyelhető ez például a sajtóban,

a hivatali levelezésben, a tankönyvekben (különösen a nem magyar iskolák számára készített tankönyvekben) – változott a mód, ahogyan a történelmi Magyarország nem magyar népességeit említették. Az előző korszaktól eltérően egyre kevésbé esett szó „nemzetiségekről”, és a nem magyar lakossággal kapcsolatban egyre gyakrabban voltak használatosak a „nem magyar ajkú/idegen ajkú népek (hon)polgárok” kifejezések, illetve konkrétan például „tót nép”, „tót ajkú nép” stb. Természetesen a „nemzetiség/nemzetiségek” megjelölés sem veszett ki és továbbra is használatos volt, de érzékelhetően kisebb mértékben és soha nem a „magyar politikai nemzettel” összefüggésben. Úgyszintén megfigyelhető, hogy legalább az 1880-as évektől a politikai diskurzusban már a „magyar nemzet” dominál, a „politikai” melléknév nélkül.

A „nemzetiség” kifejezés, illetve az abból képzett szavak esetében még egy érdekes jelentésbeli eltolódás figyelhető meg, amely szintén nagymértékben magyarozza azt a törekvést, hogy a magyar nacionalista diskurzusokban ne használják ezt a kifejezést a történelmi Magyarország nem magyar népességének reprezentációja esetében. Az említett időszakban, azaz a 19. század nyolcvanas éveiben (bár az egyértelmű időhorizontok kijelölése itt is nehéz) a nem magyar nacionalista mozgalmak képviselőit gyakrabban illetik a „nemzetiségiék” kifejezéssel, illetve a „nemzetiségi” melléknévvel. Ekkoriban tehát – szemben a korábbi időszakokkal – „a nemzetiségiék” kifejezés már kimondottan csak a konkurens (azaz a nem magyar) nacionalistákra szűkült le, azaz a „nemzetiség”/„nemzetiségi”, ami eredetileg egy társadalmi kategória volt, egy negatív konnotációjú, szűken politikai kategóriára zsugorodott. A leggyakrabban előforduló szókapcsolatok: „nemzetiségi”, „tót nemzetiségi” vagy csak „tót”, „túlzók”, „agitátorok”, „izgatók” vagy „apostolok”. Olyan szavak és szókapcsolatok ezek, amelyek negatív jelentéseik és konnotációik tekintetében a „pánszláv” szinonimái voltak (a „pánszláv” kategóriához és a pánszlávizmus korabeli koncepciójához később még visszatérek).

A „nemzetiség(ek)/nemzetiségi(ek)” szociális kategóriákhoz tehát kifejezetten politikai és negatív jelentések is társulni kezdtek, amelyek egyértelműen a magyarországi, nem magyar nacionalista mozgalmak képviselőire vonatkoztak. Ha valakit „nemzetiséginek” tituláltak, az negatív következményekkel járhatott a társadalmi vagy politikai életben. A kifejezőeszközök jelentésében és használatában tapasztalhatunk itt fontos elmozdulásokat, amelyek egyszerre tükröződései és következményei a „(politikai) nemzet” koncepciója magyar politikai és társadalmi elitiek általi megváltoztatásának a kiegyezést követő első két évtizedben.

A történelmi szakirodalom általában egyáltalán nem foglalkozik azokkal a különböző diszkurzív stratégiákkal, amelyeket a 19. századi magyar nacionalista diskurzusok alkalmaztak a magyarországi szlovák (és más nem magyar) lakosság

reprezentációinál. Így fontos különbségeket hagynak figyelmen kívül, amelyek az átlagos, szlovákul beszélő és a szlovák nacionalista mozgalom iránt közönyös népeességnek (azaz a „tót nép” / „tót nemzetiség” korabeli kategória) és a szlovák nacionalista mozgalom hirdetőinek („pánszlávok”, „nemzetiségi túlzók”, „nemzetiségi” stb. korabeli kategóriái) éles megkülönböztetéséből adódtak. Ez a megkülönböztetés logikus következménye a magyar nacionalizmus asszimilációs (integratív) jellegének. A „tót nép” – és ez a 19. század második felének egészére érvényes – úgy jelent meg, mint békeszerető, dolgozó, vallásos, engedelmes és mindenekelőtt a hazája iránt lojális „elem”. Elsősorban a hazaszeretet, a „magyar nemzet” és a „magyar haza” iránti lojalitás sztereotípiája az, amely dominánsan jelen van a hivatalos magyar nacionalista diskurzusban. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az említett pozitív sztereotípiák a hivatali és intézményesült nyilvános diskurzusokban (azaz az államigazgatás képviselőinek kommunikációjában, a sajtóban, esetleg az irodalomban) jelentek meg. Ám a népi közmondásokban kimondottan negatív sztereotípiák is megjelentek (úgy mint a nehézkesség, alattomoság, bosszúvágyás, alkoholizmus és butaság).⁷

A szlovák nacionalista mozgalom képviselőit a „hazafias néppel” szemben önjelölteknek látták és reprezentálták a magyar nacionalista diskurzus művelői. Úgy mutatták be őket, mint akik nem képviselik a „tót népet/nemzetiséget” és nem védik annak érdekeit, mint ahogy azt önmagukról állítják. Az ilyen „hazaellenes túlzók” prototípusai a szlovák nacionalizmust nyíltan valló egyének voltak, akik a *Szlovák Nemzeti Párthoz* (Slovenská národná strana, a továbbiakban, mint SzNP) kötődtek. Az SzNP képviselői a magyar nacionalista diskurzusokban „pánszlávokként” jelentek meg, akiknek valódi célja a történelmi Magyarország dezintegrációja volt. Az uralkodó sztereotip elképzelések szerint „hazaáruló ténykedésük” során elsősorban haszonleső célok motiválták őket. E sztereotípiák szerint a „pánszláv túlzókat” egyrészt a pénz vezérelte, amelyet pénzintézeteik révén kicsalhatnak a „naiv néptől”, másrészt a „pánszlávokat” leggyakrabban Pétervár, Prága vagy Bécs fizetett ügynökeinek látták. A „pánszláv” megjelölés szélsőségesen negatív volt. Még az SzNP képviselői is szükségét érezték, hogy minden alkalommal a lehető leghatározottabban elhatárolódjanak ettől a megjelöléstől.

A „pánszláv” kategória ezzel együtt hihetetlenül széles volt. Némi leegyszerűsítéssel a jelentés három kontextusfüggő rétegét különíthetjük el. A korabeli szövegekből egyértelműen következik, hogy a „pánszlávizmus” szó alapvető jelentése az orosz cárság imperialista doktrínája volt, amely szerint a szlávok lakta terü-

⁷ Pechány, 1913 [2000]. 29–34.; Margalits, 1897. 722–723; Nagy, 1995.; Kiliánová–Popelková–Vrzgulová–Zajonc, 2001.

teknek az orosz cár fennhatósága alá kellene tartozniuk, illetve e szláv lakosság azon igyekezete, hogy orosz uralom alá kerüljön.⁸ Gyakrabban tartották azonban „pánszlávizmusként”, illetve annak megnyilvánulásának a „szláv kölcsönösség” gondolatának bármiféle nyílt demonstrálását a politika, a gazdasági együttműködés vagy a kultúra területén. A „pánszlávizmus” harmadik, radikális körökben elterjedt értelmezése a szlovák lakossággal összefüggésben magába foglalta a „szlovákság” vagy „szlávság” bármilyen, közterületen történő demonstrálását – ebbe beleértve a szlovák (szláv) nyelv nyilvános használatának a pusztá tényét. A pánszlávizmus ez utóbbi, „totális” koncepciója gyakran jelent meg politikailag exponált helyzetekben, pl. a parlamenti, megyei vagy helyi választások idején.⁹ Ez persze analitikus megkülönböztetése a „pánszlávizmus” jelentéseinek. A valóságban a különböző jelentések szabadon áramlottak és változtatták árnyalataikat, attól a kontextustól függően, amelyben a kategóriát alkalmazták.

Kiemelten fontos hangsúlyozni a fent említett dichotómiát a 19. század második felének magyar diskurzusaiban megjelenő szlovák reprezentációk vonatkozásában. Nem szükséges ugyanakkor hosszasan magyarázni, hogy miért választották külön a szlovák nacionalizmus képviselőit a „hazafias tót néptől” és miért jelölték őket külön is a szélsőségesen negatív „pánszlávok” kategóriával. A szlovák nacionalisták „pánszlávokként” való reprezentálásának elsősorban delegitimáló szerepe volt. A cél az volt, hogy olyan önző és saját haszonleső céljaikat követő politikusokként legyenek bemutatva, mint akik semmi esetre sem követik figyelemmel a „tót nép” sorsát és nem képviselik a „tót nép” érdekeit.

A „tót nép” magyar nacionalista diskurzusokban megjelenő reprezentációi esetén azonban a 19. század utolsó negyedében bizonyos váratlan és nem kívánt következmények merültek fel, amelyek a társadalmi kategorizálás gyakorlatából következtek. A nemzet valóságának társadalmi konstrukcióját jellemző paradoxonok egyike a következő: az egyik oldalon megjelent az a kitartó igyekezet, hogy a történelmi Magyarország északi megyéiben élő, szlovák ajkú lakosságot

⁸ Révai, 1922.

⁹ Különösen a szlovákok által is (vagy túlnyomó részben általuk) lakott vidékeken zajló választásokon megnyilvánuló politikai versengésben alkalmazták a „pánszláv” kategóriát még szélesebb körben, nemcsak a magyarországi szláv nacionalista mozgalmak képviselőinek megjelölésére. Gyakorlatilag bárkit lehetett „pánszlávnak” nevezni, akár nem szláv személyt is. A „pánszláv” kategóriát a magyar származású politikai ellenfelek megbélyegzésére is használták. Példaként említhetjük az ellenzéki magyar hetilapot, a *Nyitramegyei Szemlét*, illetve szerkesztőjét, Dr. Franciscy Lajost, akit a 19. század kilencvenes éveiben a kormánypárti sajtó többször vádolt „pánszlávizmussal”, mert a Katolikus Néppárt programját támogatta, amelyben egyebek mellett a „nemzetiségi törvény” (XLIV/1868 t. c.) gyakorlati bevezetésére vonatkozó kötelezettségvállalás is szerepelt. A *Nyitramegyei Szemle* cikkei természetesen magyar nacionalista szellemiségűek voltak, és semmilyen szimpátiát sem tápláltak a szlovák nacionalisták iránt. Potemra, 1963. 126.

a „magyar nemzet” részeként reprezentálják, nem pedig „tót nemzetiségként”; másfelől azonban már csak azáltal, hogy a „tót nemzetiség” kategóriáját egyáltalán használták, a korabeli diskurzus keretében „a tótokat” saját kollektív egyéniséggel ruházták fel. Így a „tót nemzetiség” bármilyen módon való reprezentálása, akarva-akaratlanul, mégis csak egy önálló kollektív entitásra utalt. Ez az ellentmondás (egyebek mellett) magyarázatul is szolgálhat arra, hogy a 19. század nyolcvanas éveitől, amikor a magyar nacionalizmus etnikailag homogenizáló változata már teljes mértékben eluralkodott, a diskurzusokban a „nemzetiség” kifejezés háttérbe szorul, helyette inkább a „nép” kifejezést használják, amikor a „nem magyar ajkú polgárokról” volt szó. A korabeli felfogás szerint a „nemzetiség” természetes kollektív entitásnak minősült, ugyanúgy, ahogyan természetes kollektív (politikai) entitásnak minősült a „nemzet” is.¹⁰

Hangsúlyozom azonban, hogy a 19. század nyolcvanas éveiben beállott, fent jelzett kategóriaváltás nem tekinthető kizárólagosnak. Szintén nincsenek közvetlen bizonyítékaink arra, hogy az egyik kategória („nemzetiség”) tudatosan irányított háttérbe szorításáról lett volna szó a másik („nép”) javára. Ám a magyar kormány némely ténykedése legalább részben ezt látszik igazolni. Példaként lehet említeni az oktatási minisztérium arra irányuló összpontosított törekvését a 19. század nyolcvanas és kilencvenes évek fordulójáról, amely arra irányult, hogy visszaszorítsák az „uhorský” / „maďarský” (magyarországi/magyar) kettős terminológia használatát a népiskolai szlovák történelem, földrajz és magyar nyelv tankönyvekben (az első kettő a magyar tankönyvek hetvenes évekbeli szlovák fordítása volt). Elsősorban a történelem tankönyveket vetették ellenőrzés alá, és mindenütt, ahol a szövegben különbség volt a „maďar” / „maďarský” és az „uhor” / „uhorský” között, a „maďar” etnonímiát (és természetesen az eb-

¹⁰ E tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy elmélyüljek a „nemzet” és „nemzetiség” közötti különbségek magyarázatában, ahogyan ezeket a fogalmakat a 19. századi Magyarországon értelmezték. E tanulmány céljára elégedjünk meg két általános megállapítással: 1. a 19. század két első harmadában a „nemzetiség” szót a magyarban (és a szlovákban is) gyakran a „nemzet” szó szinonimájaként használták, 2. a 19. század utolsó harmadában – a magyar nacionalizmus fentebb vázolt változásainak hatására is – e két fogalom egyértelműen elvált egymástól. A „nemzetiség” kategóriáját – amelyet az 1868. évi ún. nemzetiségi törvény használt ugyan a szövegében, ám nem definiálta jogi fogalomként – úgy értelmezték, hogy politikai szerkezet nélküli nyelvi-kulturális csoportot jelöl (vagyis valami olyasmit, amit ma általában „etnikai csoportnak” / „etnikumnak” hívunk). A „nemzetet” azonban teljesen etatistán értelmezték, mint az állam összlakosságát, az 1868. évi „nemzetiségi törvény” preambuluma szerint: „Magyarország összes honpolgárai [...] egy nemzetet képeznek [...] melynek a hon minden polgára [...] egyenjogú tagja” – amely nyelvileg és kulturálisan homogén. Leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy a korabeli felfogás szerint a „nemzet” olyan „nemzetiség” volt, amelynek volt állama. E logika mentén tehát arra a végkövetkeztetésre juthatnánk, hogy a „nemzetiség” potenciónalis „nemzet” volt, csak arra volt szükség, hogy államot alapítson magának.

ből képzett alakokat) a minisztérium által megbízott bíráló, a Zólyom megyei királyi tanfelügyelő, Sebesztha Károly következetesen kihúzta. Mindig, minden kontextusban kizárólag az „uhorský” – „uhor” szavak használatát követelte meg. Sebesztha kimondottan hangsúlyozta a „maďar” etnonímia használatának kártékony voltát. Azt állította, hogy az „uhor”/„maďar” megkülönböztetést a 19. század negyvenes éveiben találták ki a „pánszlávok”. Szerinte a „tót nép” nem is ismeri a „maďar” szót, és kezdetektől fogva csak az „uhor” elnevezést használja.¹¹ Az említett bíráló érvelése elárulja, hogy teljes mértékig tudatában volt az „uhor”/„maďar” fogalmi kettős jelentésének a szlovák nyelvben (vagyis az állami és az etnikai keret megkülönböztetésének). Éppen ezért ragaszkodott a „maďar” szó következetes kihagyásához az állam által kiadott minden tankönyvből.¹² A századfordulón a „maďar”/„maďarský” etnonímia már egyáltalán nem fordul elő az oktatásügyi minisztérium által jóváhagyott szlovák nyelvű tankönyvekben. Bár ebben az esetben nem közvetlenül a „nép” és „nemzetiség” kifejezések használatának kérdéséről volt szó, e szabályozás is a 19. század hetvenes éveitől uralkodó „magyar nemzeti” doktrína működésének következménye volt. Ahogyan az „uhorský” (magyar) állam és a magyar etnikum duális reprezentációja ellentétes volt ezzel a doktrínával, nem lehetett vele összhangban a „nemzetiségnek” mint individuális kollektív entitásnak a fogalma sem.

Tehát mindkét kategóriát – azaz a „népet” és a „nemzetiséget” is – párhuzamosan használták a szlovákok (illetve a magyarországi nem magyarok) reprezentációi során, csakhogy az említett időszakban az első dominált, a második pedig mindig csak bizonyos szemantikai kontextusokban bukkant fel (illetve nem bukkant fel). E gyakorlat bizonyos változásai láthatók 1910 után, miután Tisza István gróf a *Nemzeti Munkapárt* élén visszatért a magyarországi politikába.

Tisza István, mint korának egyik legbefolyásosabb magyarországi politikusa, a nem magyar nacionalista mozgalmakkal, elsősorban a románnal szemben új kurzust kezdett érvényesíteni a magyarországi kormányok politikájában, amelynek célja egy kölcsönösen elfogadható és hosszú távon fenntartható modus vivendi megtalálása volt, bizonyos korlátozott együttműködés alapján. Fokozatosan több tárgyalást kezdeményezett – kezdetben csak közvetítőkön keresztül – a magyarországi *Román Nemzeti Párt* (a továbbiakban RNP) képviselőivel, amelyek során eljutott egészen odáig, hogy hajlandó volt visszalépni a magyarországi kormányok asszimilációs politikájának néhány érzékenyen fogadott aspektu-

¹¹ MNL OL K 305 II. 36. cs. 11. tét. „Az országos közoktatási tanács jelentése három eltiltandó tót tankönyv tárgyában” – Sebesztha Károly 1887. december 17-én kelt véleménye és további vélemények a következő évekből.

¹² Uo.

sától (pl. a közigazgatás és oktatásügy területén). Tisza új kurzusáról 1912–1914 között éles vita alakult ki a parlamenti padsorokban, a megyei szintű helyi politikában, valamint az országos és a helyi sajtóban. Tisza megbékélés-politikájának (amely azonban a háború kitörése miatt a felvetések síkján maradt) kétségtelenül sok ellenzője volt, de képes volt híveket is toborozni, különösen a megyékben. Minket azonban itt és most az érdekel, hogy miként tükröződött a nem magyar mozgalmakkal folytatott Tisza-féle együttműködési politika a „nemzetiségek” magyar nacionalista diskurzusokban megjelenő reprezentációiban. Elsősorban a Tiszára és *Nemzeti Munkapártjára* fókuszáló liberális sajtóban érzékelhetőek változások. Az előző évekkel összehasonlítva az a tendencia rajzolódik ki, hogy kevésbé figyeltek oda a „nép” és „nemzetiség” fogalmak használatának módjára. A háború kitörését megelőző néhány évben a cikkekben a „tót nép” mellett gyakrabban kezd szerepelni a „tót nemzetiség” megjelölés is, néha ráadásul akár egyetlen mondaton belül. Tisza 1910–1914 közötti nyilvános felszólalásaiban jelentős elmozdulás figyelhető meg (amely még szembetűnőbb, ha az 1905. előtti beszédeivel hasonlítjuk össze) abban, ahogy a „nemzetiségi izgatókról” és politikai pártjaikról beszélt.

1910 júliusában, az erdélyi „független politikussal” (az RNP-n kívül álló) Ioan Mihuval folytatott első tárgyalások alkalmával még a „Román Nemzetiségi (sic!) Párt” megszüntetését követelte (bár az RNP-t de iure már 1894-ben betiltották, de facto azonban tovább működött, mint a magyarországi román nacionalista mozgalom szervezeti platformja). 1914 februárjában a magyar parlamentben, és ismét azokkal a tárgyalásokkal összefüggésben, amelyet akkor közvetlenül az RNP képviselőivel folytatott (és amely az utolsó három évben már sorrendben a harmadik volt), kijelentette: „Magától értetődik, hogy az ország román ajkú polgárai annak többi lakóival politikai jogok tekintetében is teljes jogegyenlőséget élveznek, az ország politikai közéletében a törvény korlátai között szabadon részt vehetnek, külön román pártot alkothatnak [...] szabad államnak szabad polgárait attól a jogtól, hogy *nemzetiségi alapon* is alkothassanak politikai pártot,-megfosztani nem lehet [kiemelés tőlem V. L.]”.¹³

Egy hónappal később a parlament következő ülésén hozzátette: „A Román Nemzeti Párt programja pedig szerintem nagyon helytelen: küzdeni is fogok ellene, annak az erdélyi autonómiára vonatkozó része ellen teljes erővel; de az a program a magyar állam szétdarabolására nem irányul [kiemelés tőlem V. L.]”, aminek következtében Tisza szerint léte nem ellentétes a magyarországi törvényekkel.¹⁴ 1914-ben Tisza már Román Nemzeti Pártról beszélt, illetve a politikai

¹³ Kemény, 1985. 97.

¹⁴ Kemény, 1985. 127.

pártok *nemzetiségi alapon* történő létrehozásához fűződő jogról, bár korábban, ha egyáltalán szóba hozta, mindig csak mint *nemzetiségi* pártról beszélt. Még gyakrabban beszélt azonban korábban „román túlzókról” vagy „román nacionalistákról”.

Ezeknek a látszólag banális változásoknak abban, ahogyan a magyar nacionalista diskurzusokban 1910–1914 között a vizsgált szociális kategóriákat használták, nagy jelentőségük volt: hozzájárultak annak a szituációnak az alakításához, amelyben a magyar miniszterelnök – még ha a politikai ellenzék határozott tiltakozásai ellenére is – partnerként ültetett tárgyalóasztalhoz az RNP képviselőivel. Sőt, mi több, e tárgyalások során egészen odáig ment, hogy az RNP képviselőinek a „román nemzetiségre” vonatkozó konkrét kollektív jogokat kínált. Tisza új politikája 1913–14-ben természetesen erős elutasítást váltott ki a magyar parlament ellenzéki pártjaiból. A románokra és más nem magyar népeiségekre vonatkozó, Tisza és hívei által terjesztett új reprezentációk (azaz, hogy a „román nemzetiség” olyan kollektív entitás, amelynek már nyújthatók kollektív jogok, valamint az e nemzetiség legitim politikai képviselőiként megjelenő RNP-politikusok) mellett a korábbi időszak reprezentációi is megisméltődtek, és ezek (a szlovákok esetéhez hasonlóan) a „lojális román nép” és a „hazaáruló román szélsőségesek” dichotómiáján alapultak. Egyes ellenzéki politikusok pedig már nyíltan megnevezték a román lakosság és a magyarországi román nacionalista mozgalom képviselőinek reprezentációiban bekövetkezett, említett elmozdulások következményeit is. Például Apponyi Albert gróf 1914. január 14-én Tisza Istvánt az RNP-vel folytatott tárgyalásai miatt interpellálta, és azt követelte a miniszterelnöktől, hogy tájékoztassa a parlamentet és a közvéleményt tárgyalásairól, amelyeket az „egységes magyar állam ellenségeivel” folytat.¹⁵ Az ellenzék más képviselői a magyar parlamentben alkotmány sértéssel vádolták Tiszát, mert egy betiltott nemzetiségi párt képviselőivel tárgyalt. Szerintük ezzel az eljárással nemcsak legitimálta a magyarországi nemzetiségi pártok létét, hanem de facto azt is elismerte, hogy a magyarországi románok „önálló nemzetet” alkotnak, ami ellentmond az „egységes magyar politikai nemzet” gondolatának. Ez volt a legnagyobb szemrehányás az ellenzék részéről, mert a Tisza által a románoknak felkínált engedményeket maga Apponyi is jelentéktelennek minősítette. Nem kell azonban további figyelmet fordítani erre a konkrét példára. Céлом annak ilusztrálása volt, hogy miként változtathatta meg a hatalmi elitek beavatkozása a „nép”, „nemzetiség”, „nemzet” szociális kategóriák használatát az első világháború előtti Magyarországon. Ez a terjedelmes bevezető a szlovákokról (illetve az egyéb nem magyar népeiségekről) a magyar nacionalista diskurzusokban a 19.

¹⁵ Kemény, 1985. 88–90.

század utolsó negyedében és a 20. század első évtizedében megjelent reprezentációkban beállott változásokról azért volt fontos, hogy megérthessük azokat a változásokat, amelyek a szlovákok reprezentációiban később, az első világháború idején következtek be. Ez a szélesebb kontextus lehetővé teszi, hogy bizonyos következtetéseket vonjunk le azon szociális reprezentációk jellegéről és működéséről, amelyek révén a „nemzet” szociális valósága formálódik.

A következő szövegben öt helyi hetilap írásaiban követem nyomon azokat a változásokat, amelyeken a „tót nép”, a „tót nemzetiség” és a „(tót) pánszlávok” reprezentációi estek át az első világháború idején.

* * *

A történelmi Magyarország északnyugati, zömmel szlovákok lakta területén megjelenő magyar nyelvű helyi sajtó vizsgálatát a Pozsony, Nyitra, Liptó és Trencsén megyék területén megjelenő lapokra fókuszáltam. A vizsgált időszakban az említett megyékben körülbelül 16 magyar társadalmi-politikai hetilap jelent meg (ennek megközelítőleg csak a fele jelent meg a háború teljes ideje alatt). Bár a folyóirat-választásomat nagymértékben befolyásolta az egyes lapok hozzáférhetősége, illetve a fennmaradt évfolyamok teljessége, az egyes megyék kontextusában igyekeztem a legrelevánsabbakat kiválasztani (vagyis azokat, amelyek a megyeszékhelyeken jelentek meg, és többé-kevésbé ismertek voltak a szomszédos megyékben is), valamint azokat, amelyek a háború alatt mindvégig megjelentek (kivételt csak a *Nagyszombat és Vidéke* jelentett). Végül a hetilapok kiválasztásánál figyelembe vettem a politikai orientációt is, hogy minden domináns politikai áramlat képviselve legyen, vagyis van köztük a Tisza István *Nemzeti Munkapártjával*, a *Függetlenségi Párttal* és a *Katolikus Néppárttal* szimpatizáló is.

A következő lapokat elemeztem: Pozsony megyéből a *Nagyszombat és Vidékét*¹⁶; Nyitra megyéből a *Nyitra vármegyét* és a *Nyitra megyei Szemlét*¹⁷; Liptó me-

¹⁶ Hetente egyszer jelent meg Nagyszombatban 1916-ig. A hetilap a *Függetlenségi Párt* sajtóorgánuma volt, 1914 után azonban Tisza István kormányához volt lojális. Szerkesztője Ujházy Árpád volt, a *Függetlenségi Párt* nagyszombati szervezetének alelnöke. Potemra, 1963. 250., 550. Itt kutatásaim az 1914-es évfolyam számaira korlátozódtak; a másik két évfolyam nem volt elérhető.

¹⁷ A *Nyitra vármegye* hetente egyszer jelent meg Nyitrán 1918-ig. Tisza István *Nemzeti Munkapártjának* irányvonalát támogatta. Felelős szerkesztője dr. Faith Fülöp jogász, segédszerkesztője pedig Zsirkay János volt, aki eredetileg a magyar posta alkalmazásában állt és csak 1914-ben lépett az újságírói pályára. Potemra, 1963. 247–249. 586–587. A *Nyitra megyei Szemle* szintén Nyitrán jelent meg a háború végéig, hetente egyszer. A háború előtt kifejezetten ellenzéki volt, a *Katolikus Néppártot* támogatta, a háború alatt azonban a lojális ellenzék pozíciójára helyezkedett. A hetilapot zömmel katolikus papok szerkesztették és a nyitrai egyházkerület katolikus papságára támaszkodott. A főszerkesztő szintén pap volt, dr. Francsics Lajos. Uo.: 235–237., 242–244., 585–586.

gyéből a *Liptót*¹⁸ és Trencsén megyéből a *Vág völgyi Lapot*.¹⁹ Nem sikerült pontosan megállapítanom, milyen példányszámban jelentek meg ezek a hetilapok, de minden valószínűség szerint ezer és hatezer között lehetett a példányszámuk. A kiválasztott lapok főszerkesztői és szerkesztői, akik a cikkek többségét is jegyezték, minden esetben a helyi értelmiséghez tartoztak (tágabb értelemben – jogász, katolikus pap, megyei levéltáros, történész). Az öt elemzett hetilap mindegyike etnikailag vegyes vagy szlovák többségű területen jelent meg, és bár eltérő politikai meghatározottságúak voltak, kivétel nélkül mindegyik céljának tekintette a „pánszlávizmus” állítólagos dezintegrációs törekvéseivel szembeni harcot és a „magyar állameszme” érvényesítését. Ezért viszonylag egyszerűen követhetőek voltak a szlovákok különböző reprezentációi, hiszen ezek a lapok úgy a háborút megelőző időszakban, mint a háború idején nagy teret szenteltek a „pánszlávizmusról”, a „tót nemzetiségi izgatókról”, a „tót népről”, illetve a „tót nemzetiségről” szóló cikkeknek.

A vizsgált időszakban az első esemény, amellyel kapcsolatban az elemzett hetilapok nagy terjedelemben írtak a szlovákokról, a Szerbiának küldött hadüzenetet megelőző mozgósítás kihirdetése volt (a mozgósítás első napja 1914. július 28. volt). Az, hogy a mozgósítás probléma nélkül lezajlott a szlovákok lakta megyékben is, bizonyos mértékig meglepetésként hatott, dacára a „tót nép” lojalitására akkoriban elterjedt sztereotípiáknak. A *Liptó* című hetilap elismeréssel írta: „A tót nép lelkesültséggel és a haza iránti szeretettel, ragaszkodással fogadta a háborút [...] A tót nemzetiség – és ezt hirdetjük büszkén, nem hisz másban, mint Magyarország egységének szükségességében, népeinknek testvéri összetartozá-

¹⁸ Liptószentmiklóson jelent meg 1918-ig. A háború előtt és alatt is Tisza István kormányához volt lojális. A felelős szerkesztő Tholt József László volt, aki egyben Liptó megye megyei levéltárosa is volt. A *Liptó* szerkesztőségének azonban jelentősebb alakja volt Steier Lajos főszerkesztő-helyettes, a lapalapító liptószentmiklósi nyomdász, Steier Izidor fia. Potemra, 1963. 270–274., 524–525. Steier Lajos az újságírás mellett történelemmel is foglalkozott. Különösképpen a „tót nemzetiségi mozgalom” történelméről írt, és munkáiban nagy figyelmet szentelt a cseh–szlovák kapcsolatok alakulásának a 18. századtól a 20. század elejéig. Steier aktívan bekapcsolódott a politikai életbe is. Azok közé tartozott, akik szisztematikusan figyelmeztettek arra a veszélyre, amelyet a cseh politika hatása jelenthetett a szlovák nemzeti mozgalomra (1913-ban még Tisza István miniszterelnöknek címzett memorandumot is írt erről). Azt az álláspontot képviselte, hogy nem kell ellenségnek tekinteni azokat a szlovák politikusokat, akik a „tót nemzeti követeléseiket” igyekeztek érvényre juttatni, miközben tiszteletben tartották a történelmi Magyarország egységét. Éppen ellenkezőleg, támogatni kell a szlovák mozgalom e részét a csehekkel szemben, mert ők jelentik a tényleges veszélyt a történelmi Magyarországra. Steier aktív híve volt Tisza új nemzetiségi politikai kurzusának. Glatz, 1980. 26–38.

¹⁹ A *Vág völgyi Lap* hetente egyszer jelent meg Trencsénben 1918-ig. 1910 után ez a hetilap Tisza *Nemzeti Munkapártjának* programját követte, amelynek (a párt trencsényi szervezetének) az említett hetilap főszerkesztője, Sándor Ferenc is tagja lett. Potemra, 1963. 253–254., 679.

sában [...] A tót nemzetiséget egész tömegében semmi más szempont nem hatja át és nem vezetheti, mert ha akadna egy hang is, mely meggondolatlanul nem történeti összetartozásunkban, nem a közös történeti szempontokban keresné a mai helyzet kritikáját, azzal nem csak az államhatalom, hanem spontánn maga a tót nép bánnék el, mert megmutatná, hogy nem türnek meg magok között olyasvalakit, ki meg akarná bontani az egységes érzést, a lelkes testvéri összetartozást.”²⁰

A *Vágvölgyi Lap* „A mi katonáink” című cikkében szintén nagyon pozitívan értékeli a szlovákok lelkesedését, amelyet a háború első napjaiban tanúsítottak: „[...] különös örömmel és büszkeséggel szemléljük mi trencséniek ennek a derék kipróbált hűségű tót lakosságnak a minden várakozást felülmúló készségét, hogy a haza hívó szavának eleget tegyen”.²¹

A „tót nép/nemzetiség” ilyen ábrázolása és reprezentációja összhangban volt az előző időszakban állandósult pozitív képpel. Ugyanakkor az SzNP képviselőit – szintén a korábbi gyakorlattal összhangban – „hazaáruló pánszlávok”-ként reprezentálták a vizsgált lapokban. Eközben 1914 augusztusában, az első világháború kitörése után, az SzNP elnöksége kiáltványt tett közzé, amelyben kifejezte az uralkodó és a magyar haza iránti lojalitását, és deklarálta, hogy a háború idejére felfüggesztik a párt tevékenységét: „Egy pillanatig sem kételkedünk abban, hogy ifjúságunk a harctéren is a bármilyen erős ellenféllel vívott küzdelemben igazolni fogja legkegyelmesebb uralkodónk nemzetünkbe vetett bizalmát [...] Hiszen szlovák ezredeink történelme tele van a szlovák anyák katonafiainak bátorságát, merész férfiaságát, páratlan kitartását és szerénységét bizonyító tényekkel [...] Szívünk, értelmünk, ezeréves hagyományunk, tisztelettel hűségünk és ragaszkodásunk dicsőséges dinasztiainkhoz s a közös haza iránt érzett szeretet azt parancsolja nekünk, hogy az elődeink által hirdetett elvektől ne térjünk el, s most, a közelgő nagy események előestéjén nyilvánosan és őszintén adjunk nekik kifejezést. Nos, így teszünk most a mi kedves szlovák népünk nevében. Nekünk fontos, hogy hazánk s monarchiánk megőrizze egységét, az elkövetkező háborúban ne szenvedjen semilyen károsodást s abból győztesként kerüljön ki. Ezért tesszük kockára életünket és vagyonunkat.”²²

A Nagyszombatban (Trnava) megjelenő *Nagyszombat és Vidéke* azonban élesen támadta az SzNP elnökét, Matúš Dulát és magát a pártot is. Dulát „hazaáruló pánszlávnak” titulálta („Dula Matús elnök úr a közismert pánszláv fővezér”), aki

²⁰ A kormány kiáltványa. In: *Liptó*, 1914. 08. 02.

²¹ A mi katonáink. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 15.

²² Od predsedníctva Slovenskej národnej strany. In: *Národnie Noviny*, 1914. 08. 06. Magyar fordítását lásd: Kemény, 1999. 35–36.

Oroszországgal paktál. A kiáltvány a szerző szerint őszintétlen, mert nyomás hatására adta ki, hogy elkerülje a hatóságok beavatkozását. A szerző ugyanebben a cikkben azonban pozitívan értékeli a szlovák katonák hazafiságát, akiket éles ellentétbe állít „Dula vezér állítólagos panszláv ezredei”-vel: „[...] tót honvédek vitézségüknek s a magyar haza iránti szeretetüknek fényes tanujelét adták [...] de Dula úr ezt helytelenül magyarázza az általa képviselt panszláv ifjoncok javára, kik mindig a haza ellenségeivel cimboráltak és sohasem védték az édes ‚közös’ hazát [...] a dicséretet nem Hurban követői és Dula vezér állítólagos panszláv ezredei, hanem a hazafias tót katonák érdemelték ki [...]”²³

A *Vágvölgyi Lap* üdvözölte ugyan az SzNP kiáltványát, de szintén kétségbe vonta az őszinteségét.²⁴ Annak ellenére, hogy az SzNP ennyire egyértelműen kinyilvánította lojalitását, nyilatkozatát bizalmatlanság fogadta. A „hazaáruló panszláv” kategóriája, amelybe automatikusan belekerült mindenki, akit kapcsolatba hoztak az SzNP-vel, túl egyértelműen volt definiálva, nagyon pontos jelentéseket közvetített, amelyek minden körülmények között előre adottak voltak, tekintet nélkül a valóságra, amelyet megnevezni voltak hivatottak. A *Nagyszombat és Vidékében* megjelent cikkek ennek tipikus példái. 1914. augusztus 6-án két cikk jelent meg ebben a lapban, amelyek szerzője a „szubverzív egyénnel” szembeni óvatosságra és körültekintésre intett, miközben világosan utalt az SzNP képviselőire.²⁵

A hazához lojális „tót nép” pozitív reprezentációjának jelentős részét képezték azok a rendszeresen megjelentetett cikkek, amelyek a szlovák katonákat is felvonultató egységek hadi sikereiről, illetve a szlovák katonák hőstetteiről szóltak. A szlovák katonák harcmezőn tanúsított bátorságáról szóló cikkek csak megerősítették és reprodukálták a „tót nép” hazafiságára vonatkozó sztereotípiát. Az öt vizsgált regionális hetilapban elsősorban azon ezredek sorsát követték nyomon, amelyekben a lap megjelenése szerinti megyéből is szolgált katonák.

Külön műfajt képviseltek a fronton zajló harcok közvetlen résztvevőinek tomlából származó írások. Az elemzett hetilapok mindegyikében jelentek meg hosszabb-rövidebb cikksorozatok, amelyeket vagy kiszolgált, vagy a szabadságukat otthon töltő katonák (túlnyomó részben tiszték) írtak. A leghosszabb cikksorozat a *Nyittravármegyei Szemlében* jelent meg. 1915 elejétől ebben a hetilapban ötvenhárom cikk jelent meg Dr. Tisza Józseftől (azaz Jozef Tisótól, a háborús Szlovák Köztársaság későbbi, 1939 és 1945 közti elnökétől). „*Napló az északi harctérről*”

²³ A tótok manifesztuma. In: *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. 08. 20.

²⁴ A mi katonáink. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 15.

²⁵ A belső ellenségek ellen. Felhívás a közönséghez és A spiónok aratási idénye. In: *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. 08. 06.

címen publikálta naplóbejegyzéseit, amelyek közvetlenül a harctéren születtek. Tiszo a háború első hónapjaiban tábori lelkészként volt jelen a 71. trencsényi gyalogezred mellett a galíciai fronton (Krašník, Polichna és Lublin térségében), ahol a szlovák katonák dicsőséges sikereket arattak. Cikkeiben szuggesztív, helyenként sokkolóan naturalisztikus képet fest a harcokról és a harctéri mindennapokról. Cikkei magyar nacionalista szellemben íródtak. Nem említi külön a szlovák katonákat, a magyar csapatok, illetve a „felvidéki ezredek” hősiességét emeli ki.²⁶

Bár az említett lapok mindegyike a háború végéig nyomon követte a saját ezredei sorsát, nem mindegyik közelített azonosan a szlovák katonák reprezentálásához. A *Nagyszombat és Vidéke* 1914 szeptemberében egyik cikkében kifejezetten rosszallását fejezte ki, hogy a sajtó külön kiemeli a krašniki csatában harcoló és a pozsonyi 72. gyalogezredhez tartozó szlovák katonák hősiességét, akik így „fényes tanujelét adták hűségüknek és áldozatkészségüknek az uralkodóház iránt”. A *Nagyszombat és Vidéke* szerkesztője azt állította, hogy nem helyes külön kiemelni a szlovákok harctéri hűségét: „A lapok eszerint különbséget csinálnak a magyarok és a tótok közt s ez utóbbiaknál különösen kiemelik a toleranciát és a lojalitást, pedig erre semmi szükség nincs, mert a tót nép soha sem szolgáltatott okot arra, hogy a magyar hazához és a magyar királyhoz való ragaszkodását valaki kétségbe vonja. A tót nép éppen olyan hű fia a hazájának mint a magyar, csak hogy a tót népet a szó szoros értelmében félrevezetik, elbolondítják a lelketlen pánszláv népbolondítottok [...] De most már a nép is észrevette, hogy hamis nyomokra vezették a kiszípolozóik s meg fogjuk élni, hogy lecsap a nép haragja azokra a lelkiismeretlen atyafiakra akik a népet azokra a bizonyos za tú našu slovenčinu mottókra tanították s a magyarok ellen állandóan izgatták.”²⁷

Ezzel szemben a *Liptó* és a *Vágvölgyi Lap* a háború első hónapjaiban, amikor a „tót ezredek” kitűntek a Krašník, Rudník, Polichna és Lublin térségében az orosz csapatok ellen vívott harcokban, külön felhívták a figyelmet a szlovák katonák hősi harcmezei viselkedésére. A *Liptó* a következőket írta: „Messze fönt Orosz-lengyelországban vitézül verekednek a mi hatvanhetes katonáink, kiknek sorai-ban annyi liptói fiú küzd. A hadügyminisztérium [...] nemrég közölte ezen ezred kitüntetettjeinek legfrissebb névsorát. Büszkeség töltött el bennünket a névsor olvasásakor [...] a nagy nemzeti büszkeség, mely a tót testvéreinknek a magyar nemzethez a monarchiához rendíthetetlen hűsége láttára megerősödik bennünk. Sziklaszilárdan egységes ez a mi államunk, hazánk [...] A tót nemzetiség fiai fényes és lelkes tanubizonyosságát adják annak, hogy nem mételyezte meg lelküket

²⁶ Tiszo József: Napló az északi harcterről. In: *Nyitrai megyei Szemle*, 1915. 01. 10 – 1916. 01. 23. Szlovák fordításuk: Tiso, 2002. 17–84.

²⁷ *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. 09. 03.

az évtizedeken át kísértő pánszláv ábránd. A tót nép lelkesen szereti a hazáját és gyűlöli az oroszot. E nép egyszerű fiai a kitüntettek, e nép egyszerű gyermekeinek hősi tettei az egymást megértő közös jövőnek lesznek kiindulási pontjai.”²⁸

Hasonló szellemben írt a *Vágvölgyi Lap*: „És a mi tótjaink, mint még mindenkor, úgy ezúttal is meg fogják tenni kötelességüket a harcmezőn s maguk megfogják cáfolni azokat az ő hamis apostolaikat, akik a Monarchia rothadt állapotáról [...]” terjesztették hazugságaikat;²⁹ vagy „A főhadiszálásról érkező hírek szerint a 72-ik gyalogezred tót nemzetiségű katonái bravuros bátorsággal csatáznak az oroszok ellen. Tót bajtársaik a 71-ik trencsényi ezrednél, akik Boszniában oly hősiiesen harcoltak, minden bizsonnyal szintén hívek maradnak régi dicsőségükhez és katonai esküjükhöz és halálmegvetéssel pusztítják közös magyar hazánk gyilkos ellenségét.”³⁰

Az elemzett hetilapok szerkesztői nagyon pozitívan értékelték a hátország szlovák lakosságának „hazafiasságát és áldozatkészségét”. Megállapították, hogy a háború kitörését követően a félreértés és a feszültség, amelyet a „nemzetiségi agitátorok és panszlávok” okoztak, egyszerre elillant és hogy „[...] a túláradó honszeretet [...] az országnak a lakosságát minden különbség nélkül győzhetetlen fallanxba tömöríti az alávaló, hazug, orgyilkos ellenség ellen”.³¹ 1915 májusában a *Liptó* beszámolt az osztrák–magyar és német hadsereg sikeres gorlicei offenzívája kapcsán Liptószentmiklóson kitört ünnepegről. A cikk szerint fáklyák és zeneszó kíséretében hatezer ember vett részt, elsősorban szlovákok a környező falvakból.³²

Ha közelebbről megvizsgáljuk a módot, ahogyan az újságok egyes szerkesztői a szlovák katonákról írtak, láthatjuk, hogy az alapképlet azonos: „a tót nép/nemzetiség” (ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy a *Liptó* és a *Vágvölgyi Lap* már rendszeresen a „tót nemzetiségről” írtak, míg pl. a *Nagyszombat és Vidéke* szigorúan ragaszkodott a „tót nép” kategóriához) hazafias, hű és áldozatkész. Ám abban, ahogy a szerzők a szlovák katonákat (akiket természetesen a „tót nép/nemzetiség” fiainak” láttattak) reprezentálták, már eltérések figyelhetők meg. Míg a *Liptó* és a *Vágvölgyi Lap* külön hangsúlyozták a magyar ezredekben harcoló szlovákok bátorságát, mint a „tót nép”, illetve „nemzetiség” hazafiságának legnyilvánvalóbb bizonyítékát, a *Nagyszombat és Vidéke* más álláspontra helyezkedett. E hetilap szerkesztője fölöslegesnek, sőt egyenesen elítélendőnek tartot-

²⁸ A hős 67-esek. In: *Liptó*, 1915. 01. 17.

²⁹ Háború. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 23.

³⁰ A 72-ik pozsonyi gyalogezred dicsérete. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 09. 06.

³¹ A mi katonáink. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 15.

³² A nyugatgalíciai győzelem híre Liptószentmiklóson. In: *Liptó*, 1915. 05. 09.

ta a magyar egységekben harcoló szlovákok hősiességének külön emlegetését, mivel az ő hősiességük természetes, hiszen a „tót nép” szerinte ugyanolyan hű fia a hazának, mint a magyar, ugyanolyan része a „magyar nemzetnek”, mint a „magyar nép”. A szlovákok – mint önálló entitás – hősiességének külön hangsúlyozása ugyanis megkérdőjelezi a „nemzet” egységét.

Az „uhorský/maďarský” kategorikus dichotómia és a „magyar nemzet” koncepció szlovákok reprezentációjával kapcsolatos belső ellentmondásaira vagy pontosabban azok kontextusfüggő voltára kitűnő példa a *Nyitravármegyében* 1914 decemberének elején megjelent cikk. „A nyitrai tótok” című cikk szerzője bevezetőjében leszögezi, hogy megalapozatlannak bizonyultak azok az aggodalmak, amelyek a szlovákok háború kitörését követő magatartását övezték, mivel: „[...] a sok nemzetiség közt a magyarság szívéhez talán a tótság férközött a legközelebb annyira, hogy szinte alig lehet őket elválasztani tőlünk. Érezzük szívünknek a miénkel való együttdobbanását, a leheletek közösségét, a fájdalmak egybeforradását, az örömeik egyszerre való kitörését. A tótság beolvadt a magyar nemzet fogalmába s azt hiszem a különválás most már lehetetlen is volna. A szavaim igazságát talán a legszebben igazolhatom, ha a nyitramegyei tótjainkra utalok. Megmutatták, hogy magyarok tudnak lenni, de azok is akarnak maradni nem csak békében, de a háborús élet közepette is. Felajánlják segítségüket, odadobják életüket, vérüket a közös ellenséggel szemben [...] támogatjuk egymást [...] mert mi egyek vagyunk, mert mi magyarok vagyunk. Hisz a tót is magyar. Századokon át él együtt velünk, századokon keresztül eszi kenyerünket, lakik a mi földünkön, századokon át részesül a mi oltalmunkban [...] S mi, akik így lelkiileg egyesültünk, elgondolhattuk, hogy magyar tótjaink hála fejében ellenségeinkel cimborálnak? [...] Nem, ilyet nem hiszek [...] Tudom jól, hogy derék tótjaink erre képtelenek lennének, hisz ez ellenkezik szívünkkel, de érdekeikkel is. A pánszlávizmus üres jelszó, mely nem fog félrevezetni tótjaink közül senkit sem [...] S nagy szégyen, hogy akadnak olyan emberek, kik a pánszlavizmus cégere alatt hálót vetnek ki a szegény, csekélyebb intelligenciájú tótjainkra, hogy a tudatlantokat félre vezessék, bolondítsák. Ezeknek nincs szívök, mert nem csak a mi derék tótjainkat döntenek romlásba, akarják megfosztani először eszűktől, azután szívűktől és lelkiűktől, de bennünket is támadnak [...] De tudják ezt derék nyitrai tótjaink, kik már rendelkeznek annyi intelligenciával, hogy ne üljenek fel [...] az álnok agitátoroknak [...] [a tótok] tudják, hogy a magyar nemzet majd meg fog emlékezni a győzelmek után is az ő vitéz tótjairól.”³³ A cikk írója tehát úgy reprezentálta a „tótokat”, mint akik részei a „magyar nemzetnek” (tehát ugyanolyan magyarok, mint amilyen például maga a szerző), ugyanakkor elkerülhetetlenül

³³ Nyékhegyi István: Nyitravármegyeyi tótok. In: *Nyitravármegye*, 1914. 12. 04.

ellentmondásba keveredik ezzel az elgondolással, amikor saját perspektívájából többes szám harmadik személyben beszél a szlovákokról, („róluk”). A „tótok” állnak – a szerző perspektívájából – „hozzánk” a legközelebb, a segítségüket ajánlják „nekünk”, a „tótok” évszázadok óta a „mi” kenyerünket eszik, a „mi” földünkön laknak stb. Nyilvánvaló, hogy a szerző valóban a „magyar nemzet” („mi magyarok”, mint Magyarország állampolgárai) részeként kívánja látni a „tótokat”, és így is reprezentálja őket. Rögtön ezután azonban elárulja, hogy az ő mentális világában a „magyar nemzet” fogalma szűkebb jelentéssel is bír, a „mi magyarok” az etnikai magyarok közösségeként reprezentálódik, aminek a „tótok” már nem részei („a magyar nemzet majd meg fog emlékezni a győzelmek után is az ő vitéz tótjairól”).

A „magyar nemzet” etatista és etnikai értelmezése szabadon váltakozik, a fogalomhasználat helyzetétől és kontextusától függően kerekedik felül az egyik jelentés a másikon. Ez azonban nyilván nem jelenti azt, hogy a magyar nacionalisták számára belső meghasonlottságot okozott volna a „magyar nemzet” ilyen kettős értelmezése. Világos, hogy a „magyar nemzet” két felfogása – az etatista és az etnikai is – a tudatalatti szintjén oly mértékben egészítették ki kölcsönösen egymást, hogy egy mondaton belül is megjelenhettek anélkül, hogy a korabeli olvasó logikátlannak vagy zavarónak találta volna. Fontos, hogy a történészek tudatosítsák a „magyar nemzet” koncepciójának értelmezésében megnyilvánuló ilyen kettősséget, amely a magyar nacionalista diskurzust legalább a 19. század harmincas-egyvenes éveitől folyamatosan jellemzi. A korabeli megnyilvánulások értelmezésénél fokozott figyelmet kell fordítanunk a szerzőre és a kontextusra, amelyben a szöveg megjelenik, és mindig szem előtt kell tartanunk az egyes kategóriák és jelentéseik helyzetétől való függését.

A szlovákokról a vizsgált hetilapokban a háború első hónapjai alatt megjelent képpel összefüggésben két új vonást fedezhetünk fel, amelyek a háborús helyzettel függnek össze: 1. azt az elgondolást, hogy éppen a háború fejezte be az előző generációk „egységesítő” munkáját és a „magyar nemzetet” valósággá tette, és 2. a „pánszlávizmust” elutasító „tót nép/nemzetiség”, mint aktív közönség ábrázolása.

Bár a háború előtti magyar nacionalista diskurzusban a „magyar nemzet” valóságosan létező entitásként volt reprezentálva, és tagjainak (tehát egyebek mellett a „tót népnek”) lojalitása mindig kétségen kívül állónak volt tekintve, a háború első hónapjaiban a magyar sajtóban és a magyar elitek köreiből is őszinte meglepődéssel fogadták, milyen simán lezajlott a mozgósítás a „nemzetiségi vidékeken”, és milyen megbízhatóak és hősiességek a nem magyar katonákkal felálló egységek. Elterjedt az a nézet, hogy most, köszönhetően a háborúnak, ténylegesen befejeződött a „magyar nemzet” kialakulása, és mostanra a lakosság „győz-

hetetlen fallanxba tömörült” és megmutatta, hogy „egy oszthatatlan nemzetet” alkot. Az orosz hadsereg ellen vívott harcokban mutatott szlovák hősiességről szóló hírek (és hasonló hírek érkeztek azokról az ezredekről is, amelyekben román katonák szolgáltak) ezt az elgondolást csak tovább erősítették.

A „tót nép/nemzetiség” képének másik új momentuma, amely a világháború első hónapjaiban jelent meg, hogy a szerzők a szlovákokat *aktív közösségként* mutatták be. A háborút megelőző időszakban a „tót népet” a „pánszláv agitációval” összefüggésben a „pánszlávok” csábításának kitett passzív áldozatként láttatták, amely azonban egyelőre még ellenáll nekik. A háború kitörése után az elemzett hetilapokban ebben a vonatkozásban is változás mutatkozik. A „tót nép/nemzetiség” már nem passzívként jelenik meg, aktív közösséggé válik, amely már önmaga is ellenáll a „pánszlávoknak” és elutasítja a „pánszlávizmust”. A passzív hazafias „tót népből” így lesz aktívan hazafias, ami csak erősítette a szlovákságról mint kollektív szereplőről (azaz önálló „nemzetiségi” egységről) kialakult képet. Ezért sem meglepő, hogy a háború kitörése után többet kezdtek írni a szlovákokról. A meggyökeresedett sztereotípiákból kiindulva az a mód, ahogyan a „tótokat” ábrázolták az egyes hetilapok szerzői a háború előtti évekhez képest, tartalmilag többé-kevésbé változatlan maradt. Továbbra is fennmaradt a szlovákul beszélő lakosság, mint „lojális tót nép” képe (bár már gyakran volt szó „tót nemzetiségről” is), illetve a szlovák nacionalista mozgalom hazaáruló „pánszlávokként” megjelenő képviselőinek kettős reprezentációja.

* * *

A szlovákok ilyen reprezentációi egészen 1917-ig maradtak változatlanul az elemzett hetilapokban. Megközelítőleg ez év májusától azonban jelentős változás következett be abban, ahogy a szlovák nacionalizmus képviselőit reprezentálták az elemzett hetilapok írói. Ez elsősorban a történelmi Magyarország határain túli helyzet alakulásával függött össze. Az év elején az antant hatalmak nyilvánosságra hozták háborús céljaikat, amelyek között, egyebek mellett, „a csehszlovákok idegen uralom alóli felszabadítása” is szerepelt. Hetilapjaink figyelmét azonban csak a cseh képviselők által a bécsi Birodalmi Tanácsban 1917. május 30-án tett nyilatkozat keltette fel. A cseh képviselők a csehek és szlovákok politikai és területi egyesítését követelték egy föderalizált osztrák–magyar monarchián belül. A *Liptó* némi késsedelemmel, az 1917. július 1-jei számában jelentetett meg egy terjedelmes cikket a cseh képviselők nyilatkozatáról és a szlovákokról. A cikk megállapítja, hogy „A tót politika az utolsó években át- és átszövődött ezekkel a cseh szálakkal, de csak a politika – a nép nem.”³⁴ A cikk szerzője ismételten

³⁴ A cseh deklaráció. In: *Liptó*, 1917. 07. 01.

kiemeli a szlovákok hazafiságát: „A hazai nemzetiségek között a tót testvérnépben él legerősebben és legönérzetesebben a magyar államhoz való ragaszkodás és a magyar állampolgári tudat. Ennek sokszor adta tanujelét és éppen ezért a cseh törekvések mai története idején nagyon is időszerű lett volna, ha a tót nemzetiség vezetői a cseh deklarációval szemben egy tót deklarációval tiltakoztak volna [...]a tót nemzetiségnek van erre a deklarációra szüksége, hogy minden félreértést és kétséget eloszlasson és tiszta képet teremtsen, hogy ismét fényes bizonyítékát nyújtsa annak, hogy a cseh iredentizmust elítéli [...] Magyarország szíves-örömezt fogadná a tót nemzetiség vezetőinek azon tettét, hogy tiltakozzanak a cseh deklaráció ellen és elvárja is, hogy ezt megtegyék [...]”³⁵

A cikk a továbbiakban élesen kritizálta „a tót nemzetiség vezetőit” (egyértelmű, hogy a szerző az SzNP képviselőire gondolt) hallgatásuk miatt, és óva intette őket, mivel hallgatásukkal elsősorban maguknak ártanak, hiszen: „A tótság különálló egység a csehek mellett és a csehek a tót nemzetiség elpusztítására, felszívására gondolnak, hogy számbelileg és tartalmilag erősödjének. A magyarság részéről ilyen önző célokot és érdekeket nem követ az államfentartási politika. A tót nemzetiség kulturáját sajátosságában és jellegzetességében épségben hagyja és ha voltak a belpolitika terén félreértések, ezek még nem képezhetnek okot arra, hogy a tót nemzetiség öngyilkossági politikát kövessen.”³⁶

A cikk egészen odáig megy el, hogy elítéli a „a tót politikai vezetők” felelőtlen csehbarát politikáját, és felszólítja azokat a „tót férfiakat”, akik „[...] munkájuk és tudásuk, valamint vagyonuk révén predestinálva vannak és lettek arra, hogy a tót nemzetiségi politikában tényezők legyenek, tolják félre az eddigi politikai alakokat, vegyék ki kezükből az oda egyáltalán nem való és nem illő politikai vezetést és ténykedést és reális, józan alapokon, a magyar nemzettel való teljes megértés és testvériség alapján kezdjenek egy teljesen új politikát, melyben semmiféle szerepe nem volna annak a politikai dilettantizmusnak, mely a tót politikára oly jellemző volt és amelynek típusa a tót tanító, a tót lelkész és a tót ügyvéd voltak. Ennek az új politikának legillőbb és legszebb bevezetése a cseh deklaráció elleni tiltakozás volna. Ennek elmulasztása [...] egy nagy politikai hiba részükről, mely gondolkozni késztet, bizalmatlanságot kelthet és amelyet elfelejteni nem lehet.”³⁷

Az SzNP képviselőinek a hallgatást felrováó hasonló cikk jelent meg a *Vágvölgyi Lapban* is. Itt a szerkesztő még abban is kételkedett, hogy vajon a „tótok” még mindig hű fiai-e a hazának, ha egyáltalán nem tiltakoznak a cseh követelésekkel

³⁵ A cseh deklaráció. In: *Liptó*, 1917. 07. 01.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

szemben, majd arra a következtetésre jut, hogy a „tót nép egy része a csehekkel és terveikkel rokonszenvez.”³⁸

Az idézett részletéből első pillantásra nyilvánvaló, hogy a „tótok” már egyértelműen „nemzetiségként” jelennek meg, amely saját egyediséggel bír (és amelyet a cseh politikusok asszimilációs törekvései veszélyeztetnek), illetve az SzNP képviselői, mint a „tót nemzetiség vezetői” kerülnek bemutatásra. Az a tény, hogy „tót nép” helyett egyértelműen „tót nemzetiségről” kezdtek írni a szerzők, és hogy a „tótokat” már nem mint a „magyar nemzet” részét emlegették, nem annyira meglepő, mint az a hirtelen fordulat, amely az SzNP képviselőiről alkotott képben megfigyelhető: már nem „pánszlávok”-ként voltak reprezentálva, hanem mint a „tót nemzetiség vezetői”. A két, eddig élesen különválasztott kategória („tót nép/nemzetiség” versus „tót túlzók”, „tót nemzetiségiek”, „panszlávok” stb.) hirtelen integrációjának okait a külpolitikai összefüggésekben kell keresnünk.

Az 1915–1916-os évek során a cseh és szlovák emigráns politikusok képesek voltak olyan mértékű szervező tevékenységet folytatni (a párizsi *Csehszlovák Nemzeti Tanács* keretében), hogy hadifoglyokból csehszlovák légiókat tudtak toborozni és szervezni, amelyeket azután a keleti fronton zajló harcokban vetettek be. Hatékony politikai tevékenységet végeztek céljaik elérése érdekében Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország és részben az USA kormányzati köreinek szintjén. Képesek voltak hatékony propagandatevékenységet folytatni az antant államaiban és az Egyesült Államokban, ami egyebek mellett abban is megmutatkozott, hogy az antant háborús céljai közé 1917 elején bekerült „a csehszlovákok idegen uralom alóli felszabadítása”. Nem kevésbé lényeges körülmény volt, hogy a cseh–szlovák emigráció képviselői propagandaanyagaikban és a *Csehszlovák Nemzeti Tanács* által kiadott dokumentumokban is kizárólag a „csehszlovák nemzet” fogalmát alkalmazták, és ami még ennél is fontosabb, képesek voltak elérni azt is, hogy a „csehszlovák nemzetet” valóságnak tekintsék az antant hatalmak legfőbb vezetői is. Ez egy fontos momentum volt, mert azt jelentette, hogy egyáltalán nem beszéltek szlovákokról, szlovák nemzetiségről vagy szlovák nemzetéről, hanem kizárólag „a csehszlovák nemzetéről”, amelynek egyik ága a történelmi Magyarországon „nemzeti elnyomástól szenved”, és a szenvedése csak a Magyarországról való kiemelésével, illetve a Lajtán túli ághoz csatolásával szüntethető meg.

Az ausztria-magyarországi (cseh, szlovák, jugoszláv, lengyel) emigráns politikusok tevékenységét az ausztria-magyarországi és német kormánykörök

³⁸ A Slovenská Národná Strana. In: *Vágvölgyi Lap*, 1917. 07. 01.

nagyon szigorúan figyelték, és az erről szóló információk óhatatlanul is nyilvánosságra kerültek. Kezdetben azonban az emigráns csoportok tevékenységét a sajtó csak mint az antant államok által finanszírozott ellenséges propagandatevékenységet láttatta, nem pedig az osztrák–magyar államalakulat belső stabilitását, illetve integritását fenyegető valós veszélyként. A cseh képviselők bécsi Birodalmi Tanácsban tett nyilatkozatával (valamint a jugoszláv frakció és az ukrán képviselők hasonló nyilatkozataival, amelyek röviddel a cseh után következtek) azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. Az, hogy a történelmi Magyarország északi területének a cseh területekkel egy egységben és föderalizált monarchiában történő összekapcsolására vonatkozó követelést a Lajtán túli terület legfelső politikai fórumán prezentálták, a történelmi Magyarország dezintegrációjának kérdését hivatalos és legitim politikai program dimenziójával ruházta fel. A magyar kormány a cseh képviselők nyilatkozatát természetesen élesen elítélte. Tisza István miniszterelnök határozott hangvételű parlamenti beszédében az angol „Hands off” kifejezéssel óvott mindenkit attól, hogy a történelmi Magyarország integritása és a dualista államon belüli paritásos helyzete ellen próbálkozzon tenni.³⁹ Az állam integritásának megbontására irányuló törekvés ezen elutasításán kívül azonban a magyarországi kormánykörök a nyilvánosság előtt a következő hónapokban (egészen 1918-ig) nem nagyon foglalkoztak a cseh képviselők követeléseivel.

Sokkal több izgalmat keltett azonban a cseh képviselők májusi fellépése a felső-magyarországi magyar nacionalista elitek körében. Ahogyan láthattuk, a Magyarország integritásának mindennemű megsértését elítélő írárok mellett a vizsgált hetilapokban közölt cikkek szerzői arra is törekedtek, hogy megszerezzék a „hazafias tót nép/nemzetiség” támogatását is. Annak érdekében, hogy megcáfolják azokat az állításokat, amelyek szerint a felső-magyarországi megyékben „csehszlovákok” élnek, a szlovák ajkú lakosságot a vizsgált hetilapok szerkesztői most már teljes mértékben független „nemzetiségnek” reprezentálták, amely egyéniségében eredeti és egyedi. A probléma az volt, hogy nem létezett semmilyen szervezett magyarbarát szlovák politikai erő, amely hitelesen hangzó nyilatkozatot adhatott volna ki a történelmi Magyarország integritásának ügyében.⁴⁰ Az egyetlen alternatíva az volt, ha az SzNP képviselőit győzik meg arról,

³⁹ Vermes, 2001. 435.

⁴⁰ 1915-ben a lipcsekeresztúri határrendőrségi kapitány, Berzeviczy Jenő és Kürthy Lajos báró, felső-magyarországi kormánybiztos, megpróbálták Ján Mudroňnak (a hosszú éveken át SzNP-elnök Pavol Mudroň fiának) a közreműködésével új szlovák magyar lojalista politikai pártot alapítani, és ezzel egyidejűleg egy magyar kormány iránti lojalitási nyilatkozatot kieszközölni az SzNP képviselőitől, ám nem jártak sikerrel. Bővebben lásd Vörös, 2004. 155–164.; Szarka, 1999. 265–275.

hogy lojalitási nyilatkozatot tegyenek.⁴¹ Ennek eredménye egy radikális elmozdulás volt a „hazaáruló pánszlávnak” láttatott SzNP-képviselők elutasításától egészen elfogadásukig és a „tót nemzetiség vezetőiként” való reprezentálásukig. 1917 második felében, azután 1918-ban még markánsabban érzékelhető az a paradox helyzet, amikor a vizsgált hetilapok szerkesztői – látván, hogy az SzNP képviselői nem hajlandók nyilatkozatban elutasítani az észak-magyarországi cseh igényeket – a „tót vezetőket” óva intik a cseh asszimiláció veszélyétől. Közben azt hangsúlyozzák, hogy a „tótok” önálló „nemzetiséget” alkotnak, amely nem része sem a „csehszlovák”, sem a „magyar nemzetnek” (bár ez utóbbit csak közvetve jelezték).

Az 1917 őszen született cikkekben a vizsgált hetilapok szerkesztői továbbra is a „tót nép/nemzetiség” lojalitását hangsúlyozzák, és visszautasítják a felső-magyarországi megyék elszakítására irányuló cseh törekvéseket.⁴² A szlovák politikusoknak, amellet, hogy nem határolódnak el a csehek dezintegrációs törekvéseitől, elsősorban azt vetették a szemükre, hogy egyáltalán nem tiltakoznak, amikor a cseh politikusok „csehszlovák nemzetről” beszélnek. A szlovák politikusok hallgatásukkal így azt jelzik, hogy nem bánják, ha a csehek fenntartják maguknak azt a jogot, hogy a szlovákok nevében is beszéljenek. Az SzNP képviselőivel szemben emelt kifogás sokkal nagyobb jelentőségűvé vált 1917. december 16-a után, amikor Raymond Poincaré francia elnök rendeletben hagyta jóvá az autonóm csehszlovák hadsereg franciaországi megalakítását, amely politikai értelemben a párizsi *Csehszlovák Nemzeti Tanács* alá tartozott.⁴³ A *Liptó* ezt így kommentálta: „Azt hisszük, hogy a tótokat mindenképpen és mindenáron a csehek kompromittálják, hogy így dokumentálják azt a hazugságukat, miszerint a csehek és a tótok egy nemzetet alkotnak” – ugyanebben a cikkben azonban a szerző figyelmeztet – „A tótságnak ez a szerepeltetése itt bent az országban

⁴¹ Végezetül az SzNP, illetve a párt „turócszentmártoni” csoportjának mint legitim politikai csoportnak az elismerésére irányuló törekvés nem volt új keletű. 1913–14-ben Tisza nem magyar politikai pártok képviselőivel folytatott kommunikációja a helyi felső-magyarországi nacionalista körök egy részében is támogatókra talált. Ebben a tekintetben nagyon kezdeményező volt pl. Steier Lajos, a *Liptó* című hetilap szerkesztője, aki az SzNP konzervatív turócszentmártoni szárnyát támogató politikát képviselte, semlegesítendő a fiatal szlovák nacionalisták erősödő, csehszlovák orientációjú generációját. E politika részét képezték volna az SzNP minimális, oktatási és kulturális tárgyú követeléseivel szembeni engedmények. Ezért egyáltalán nem meglepő, hogy az elemzett hetilapok közül éppen a *Liptó* adta meg a „csehszlovakizmus”-ellenes és a „tót nemzetiség” „cseh imperializmus” általi fenyegetettségét hangsúlyozó írások alaphangját.

⁴² Megjegyzések. A cseh követelések. In: *Liptó*, 1917. 10. 07.; A tót megyék. In: *Nyitra vármegye*, 1917. 09. 21.; A cseh támadások. In: *Nyitra megyei Szemle*, 1917. 11. 18.

⁴³ Šedivý, 2001. 335–336.

nagyon kellemetlen következményekkel járhat, ha a tótság vezetői a leghatározottabban nem fognak tiltakozni a cseh árulók ezen taktikája ellen.”⁴⁴

Hasonló szellemben folytatódtak a cikkek 1918-ban is, bár a cseh képviselők 1918. január 6-án kiadott újabb nyilatkozatára az elemzett hetilapok nem reagáltak olyan intenzitással, mint az előző év májusi nyilatkozatra. Csak a *Nyitravármegye* jelentetett meg egy hosszabb cikket, azt is megkésve. A lap a címdoldalon egy tiltakozó nyilatkozatot jelentetett meg, amelyet 1918. január végén terjesztett a miavai (Myjava) járás települési képviselőtestületei elé jóváhagyásra dr. Filberger Gyula főszolgabíró. A nyilatkozat, amelyet állítólag a helyi szlovák lakosság is lelkesen támogatott, elítélte a cseh „irredenta” törekvéseket, és az ellen is tiltakozott, hogy a „cseh hazaárulókból” verbuvált hadseregről mint „csehszlovák hadseregről” beszélnek. Filberger szerint: „Nyitravármegye miavai járásának tót ajku, a régmúlt időkben a tót nemzetiségi akcióban és agitációban nagy szerepet játszó községeinknek képviselőtestületei ünnepélyesen és egyhangúlag tiltakoznak a csehek rabló szándékai és ellenségeink által az árulókkal összetoborzott cseh brigádnak cseh-tót elnevezése ellen [...] Annak demonstrálása végett, hogy a tót nép nem húz a csehekhez, hogy nem szereti és soha nem is kedvelte a cseheket [...] a tót nép becsületes lelke, amely legszebb bizonyosságát adta a csatatekereknek, hogy a haza iránti hűségét el nem veti és a cseh tervek nem fognak nála híveket találni, [a tótok] felhasználták tehát az egyedüli kínálkozó alkalmat, miszerint a rendelkezésükre álló egyedüli illetékes faktoruk a községi képviselő testületek útján cselekedjenek és visszautasítják a csehek rabló kísérletét és a nemzetközi hazudozást a nemzetiségek elnyomásáról [...] Kiderült, hogy a rengeteg izgatás és aknamunka magát a népet nem hatotta át. A háborúban a nép maga megmaradt hűségében, nem keresett a magyar nemzetétől eltérő célokat s vérzett a magyar hazáért [...]”⁴⁵

Ez a cikk azért is érdekes, mert a kevesek egyikeként a „tót nép” hazafiságáról szóló állítást konkrét „bizonyítékkal” igazolja. Érdemes idézni a valószínűleg Filberger által megszövegezett és a miavai települések által jóváhagyott tiltakozó nyilatkozatot is: „[...] községünk tót ajku népe Nyitravármegye egész lakosságával egyetértve ugyanoly felháborodással és hazafias megvetéssel bélyegzi meg a cseh izgatásnak árulásra csábító minden kísérletét és kész mindig – utolsó csepp vérének feláldozásával is – megvédeni Magyarország oszthatatlan egységét és soha nem fogja megengedni, hogy ez a szülőföldje Csehország javára Magyarország testéből kihasíttassék. Éppúgy tiltakozik ellenségeink által a cseh hazaárulókból szervezett hadseregnek cseh-tót elnevezése ellen és kijelenti, hogy a

⁴⁴ Megjegyzések. A cseh-tót brigád. In: *Liptó*, 1917. 12. 30.

⁴⁵ Tiltakozás. In: *Nyitravármegye*, 1918. 02. 01.

hazaárulókat útálattal megbélyegzi és megveti, s hogy külföldön lehetnek ugyan olyan tótok, akik hosszú idők óta távol tartózkodván, ott a Magyarország ellenes fizetett agitációban megtévelyegnek és a hazaárulás útálatos bűnére vetemedtek, ezeket azonban többé tótoknak el nem ismeri és teljes önérzettel megállapítja, miszerint a hazáért és királyért harcoló összes tót nemzetiségi katonáink híven lelkiismeretesen teljesítették és teljesítik kötelességüket és közülük egy áruló sem került ki, miért is a cseh-tót brigád elnevezés csupán világhámító, rágalmozó humbug, amelyet az összes magyarországi tótok nevében is visszautasít.”⁴⁶

Persze felettébb valószínűtlen, hogy a miavai szlovák lakosság támogatott volna egy ilyen nyilatkozatot, a miavai települések képviselő-testületei nem tekinthetők a helyi közösségek reprezentatív képviselőinek. Ennek ellenére az a hír, amely szerint a „miavai tót nép” támogatott egy ilyen csehellenes nyilatkozatot, összhangban volt a „tót nép” hagyományos reprezentációjával, amely szerint lojális elem, ezért egyáltalán nem volt szükségszerű, hogy ez a hír 1918 elején valószínűtlennek tűnjön. A cseh politikai aspirációk és a szlovák politikusok hallgatása 1918 áprilisában és májusában került még inkább előtérbe. Ezekben és a következő hónapokban egészen a háború végéig elsősorban a *Liptó* foglalkozik cikkeiben a cseh politika és a szlovák politikai passzivitás kérdéseivel. Ez a hetilap továbbra is azt hangsúlyozta, hogy a „tót nép/nemzetiség” nem ért egyet a cseh követelésekkel, hogy ellenzi a felvidéki megyék elszakítását Magyarországtól, és megvetéssel tekint arra a néhány „áruló tót emberre”, akik a csehek oldalára álltak. A cikkekben minden esetben szerepel a „csehszlovák nemzet” kifejezés használata elleni tiltakozás is. Itt már a cikkírók teljesen felhagynak annak hirdetésével, hogy a „tótok” a „magyar nemzethez” tartoznak. Épp ellenkezőleg, a „tót nemzetiség” szuverenitását és a csehektől való különbözőségét hangsúlyozták. A „tót politikusoknak” óvakodniuk kell a cseh tervekkel való kokettálástól, mert a csehek csak terjeszkedni akarnak kelet felé, és a saját „nemzetüket” akarják megerősíteni a „tótság” asszimilálásával. A *Liptó* 1918 márciusában ismét arra szólította fel az SzNP politikusait, hogy hagyjanak fel a passzivitással és a szlovákok szuverenitása érdekében tiltakozzanak a cseh követelésekkel szemben: „Célszerű és okos dolog volna, ha [...] a tót nemzetiségi párt a passzivitást elhagyná és a csehekkal szemben elfogadná azt az állást, melyet a tót nemzetiségnek sajátos és különálló egyénisége megkövetel. Ez az aktivitás egyedül jelenthet a tótságra nézve szebb és jobb jövőt [...] Reméljük hogy a tót nemzetiségi párt vezető férfiai között akadnak olyan józan ítéletű és meggondolt férfiak, olyan politikai előlátással bírók, kik meg fogják akadályozni tudni ezt az aknamunkát, mely a tótságnak jót nem hozhat [...] csak [...] ellenszenvet

⁴⁶ Uo.

és türelmetlenséget okozhat. A csehek azt akarják, hogy a tót nemzetiségi párt álljon ki uszítónak és uszítsa a tótságot a magyarság ellen [...]”⁴⁷

Ezzel egyidejűleg olyan cikkek is megjelentek, amelyekben bizonyos kritikai önreflexióra utaló tendenciák láthatók, illetve a szlovák nacionalisták programjának alapját képező szlovák nyelvi-kulturális jogok (elsősorban az oktatás területén) elismerése iránti bizonyos hajlandóság. A *Vágvölgyi Lap* 1918 május elején megjelentetett egy cikket, amely kritizálta ugyan az SZNP képviselőit, amiért passzívok maradtak és nem foglaltak állást a cseh követelésekkel szemben, ugyanakkor azt is elismerte, hogy ennek részben a magyar kormányok addigi téves nemzetiségi politikája is az oka volt. A cikk szerzője nem lát semmilyen logikus indokot arra, hogy a szlovákoknak ne lehessenek szlovák iskoláik, egyrészt, mert a „nemzetiségek” közül a „tótok” állnak legközelebb a magyarokhoz, másrészt, mert a nemzetiségi törvény (LXIV/1868 t. c.) szerint joguk van saját iskoláikra. Szintén hiba volt a szerző szerint a három szlovák gimnázium és a *Matica slovenská* bezárása 1875-ben. Nem kellett volna megszüntetni őket, elegendő lett volna az intézményvezetők leváltása.⁴⁸

1918 áprilisában heves sajtóreakciókat váltott ki a cseh politikusok prágai nagygyűlése, amelynek fő célja az Ottokar Czernin gróf cseh politikusokat támadó éles kijelentései elleni tiltakozás volt.⁴⁹ Ugyanakkor a találkozó alig burkolt célja a Monarchia elleni tüntetés volt, amely a cseh politikusok ún. *nemzeti esküjében* nyilvánult meg, amelyben „csehszlovák nemzetről” volt szó.⁵⁰ Ezen a gyűlésen a *Liptó* hetilap szerint részt vett néhány szlovák politikus is. Ezeket cikkében árulóknak nevezte, akik nem képviselik a „tót népet”. Ugyanebben a cikkben megjegyezte a szerző: „A prágai gyűlésen volt egynéhány tót ember is, kikhez külön dikciót is tartottak. Ezek az árulók nem képviselik a tót népet [...] Na

⁴⁷ Passzivitás vagy aktivitás. In: *Liptó*, 1918. 03. 31.

⁴⁸ Tót dolgok. In: *Vágvölgyi Lap*, 1918. 04. 05.

⁴⁹ A találkozóra 1918. április 13-án került sor, és Czernin április 2-án elhangzott beszédére reagált, amelyet a bécsi városi tanácsban mondott el, és amelyben a Monarchia külügyminisztere élesen kritizálta a cseh politikusokat. Czernin beszédében különbséget tett a „cseh nemzet” között, amely „összességében lojálisan osztrákul gondolkozik”, illetve a „szerencsétlen Masaryk” és a Monarchia többi, hozzá hasonló hazaáruló cseh politikusa között. Egyebek mellett azt rótta fel nekik, hogy „darabokat akarnak kiszakítani a magyar államból”. (Czernin beszédét lásd: Vrbata, 1997. 146–148.) Czernin beszédével összefüggésben a *Vágvölgyi Lap* megállapította, hogy „Amit Czernin gróf külügyminiszter az igazságszeretettől mélyen áthatott, szenzációs beszédében a cseh népről mondott, hogy t. i. egészében lojálisan és osztrákul gondolkozik, azt magyar vonatkozásban tót népünkről is lehet állítani és ezért nem engedhető meg, hogy e tót népünk jó hírét lelketlen ámitók elrontsák és lehetetlenné tegyék, hogy a közte és a magyarság között ugyancsak lelketlen nemzetiségi bujtatók által régebben tönkretett bizalom helyreálljon.” Tót dolgok. In: *Vágvölgyi Lap*, 1918. 04. 05.

⁵⁰ Šedivý, 2001. 330–331. Vrbata, 1997. 151–153.

de ideje volna már ezekkel az utazgató tót ügynökökkel leszámolni. Ez érdeke mindazon tótoknak is, kik szívük mélyéből azt a cseh-tót machinációt megvetik és bosszankodnak a felett, hogy ez a tót ügynek árt, nagyon árt. A prágai ülés, ha Czernin ellen is irányult, tulajdonképpen egy tüntetés volt a cseh-tót egyesítés mellett, mert a gyűlés által kibocsátott manifesztum a cseh-tót nemzethez szól; tehát a gyűlést is a »cseh-tót« tartotta meg. [...] A csehek most már nem is cseheknek titulálják magukat, hanem cseh-tót nemzetnek [...] Vajon mit szólnak ehhez a tót politikusok? Hallgatnak-e még? Vagy pedig számolgatják-e még mellényük pitykéit: igen-nem, passzivitás-aktivitás?”⁵¹

1918 májusában további két esemény váltott ki heves reakciókat: a május elsejei felvonulás Liptószentmiklóson, amelyen Vavro Šrobár kezdeményezésére elfogadták az ún. szentmiklósi határozatot⁵² és a prágai cseh Nemzeti Színház megalakításának 50. évfordulója alkalmából rendezett ünnepség, amelyen a költő Pavol Országh Hviezdoslav által vezetett szlovák delegáció is részt vett. 1918 májusa után e két eseménynek köszönhetően már nyilvánvaló volt, hogy a szlovák politikusok egy része egyértelműen a Csehszlovákia kialakítását célzó cseh törekvések mellé állt, a másik rész pedig kivárja, hogyan alakulnak az események. A következő hónapokban a *Liptó* már csak néhány tiltakozó cikkre szorítkozott, amelyekben szakadatlanul azt ismételte, hogy a szlovák politika nem képviseli a „tót nemzetiség” érdekeit, amikor Csehországhoz igyekszik csatlakozni. A szlovák politikusokat felszólította, hogy a „tót nemzetiség” nevében addig tiltakozzanak a cseh támadások ellen, amíg még nincs késő.⁵³ 1918. október közepén a *Liptó* megállapítja, hogy a szlovák politikusoknak most nagy felelősség nyomja a vállát, mert dönteniük kell, melyik irányba induljanak el. Ha a csehekhez állnak, úgy nagyon hamar elveszítik nemzetiségüket, nyelvüket és a szabad vállalkozás jogát.⁵⁴ Két héttel később, egy nappal Csehszlovákia kiáltása előtt a *Liptó* már úgy ír a szlovákokról, mint a „népről”, amelynek joga van a független „nemzeti léthez”. A cikk szerzője vitába szállt a „cseh és szlovák sajtó” azon állításaival, amely szerint a felvidéki megyék sorsáról nem dönthet

⁵¹ Megjegyzések. Nad Tatram sa bliska. In: *Liptó*, 1918. 04. 21.

⁵² 1918. május 1-jén Liptószentmiklóson, ahol az általunk vizsgált *Liptó* szerkesztőségi székhelye is volt, a helyi munkásság és polgárság egy részének szociáldemokrata gyűlése zajlott, amelyen határozatot fogadtak el, amelyben egyebek mellett önrendelkezési jogot követeltek „Ausztria-Magyarország nemzeteinek, tehát a csehszlovák törzs magyar ágának is”. Ez volt a szlovák nacionalista mozgalom képviselőinek első nyílt politikai fellépése a háború éveiben. A határozat fő kezdeményezője és szövegezője Vavro Šrobár volt, az akkori hónapok talán legaktívabb szlovák politikusa, a csehszlovák orientációnak az egyik lehangosabb szószólója.

⁵³ Megjegyzések. A cseh-tót nemzeti tanács. In: *Liptó*, 1918. 07. 28.; Ismét kísért a Liptószentmiklósi népgyűlés. In: *Liptó*, 1918. 09. 01.

⁵⁴ A béke. In: *Liptó*, 1918. 10. 13.

népszavazás, mert az elnyomás alatt élő nép nem dönthet szabadon: „[...] miért nem hangoztatják [a tótok] a Wilson féle önrendelkezés alapján való teljes önállóságukat, miért nem mondják ki, hogy ebben a sorsdöntő órában tisztán látják a helyzetet és nem akarnak elmerülni sem ebben sem abban a nemzetben. Ez az egyetlen korrekt álláspont, mely a tótság ügyét minden tekintetben igazolni tudja, hanem hogy a csehek beszéljenek Európa és egész világ színe előtt a tótok nevében, hogy ők döntsenek sorsuk felett és hogy ebbe a tótság belenyugodnék, ez nem csak kétséges, hanem határozottan igaztalan és hamis irányzat, mert a mostani órákban a nemzetek mindegyikének van joga a nemzetek összességéhez beszélni, ma a tót nép is olyan helyzetben van, hogy szavát meghallja és meghallgatja az egész világ. És mint önálló nemzeti igényeit sürgető népnek nem kell félnie a népszavazástól, ha a csehektől eltérő fejlődési követeléseik vannak, mert mindenütt, nem csak hol a tótság többségben van, ott ez igények teljesítése mellett fognak szavazni, mihelyt azonban a tótok ezen önálló igénynek követelését a cseh igényekkel háttérbe szorítják, egészen biztosan a nép hangulata és a népszavazás rájuk nézve kedvező nem lesz [...] a tótság nemzeti igényei előtérben maradhatnak, ha a tót politika a cseh csábításnak ellentáll és a cseh ígéreteknek be nem dől [...]”⁵⁵

* * *

A tanulmányomban vizsgált öt hetilap szerkesztőit a magyar nacionalizmus „hétköznapi” képviselőinek tekinthetjük (abban az értelemben, hogy gondolatvilágukat a nemzet kérdését illetően teljes mértékben a Magyarországon belül létező „egy és oszthatatlan” magyar nemzet eszméje határozta meg). Ezek a szerkesztők voltak a kiválasztott lapokban megjelent írások zömének szerzői, és nagyobb kockázat nélkül tarthatjuk a szövegeiket – ami a szlovákokat illeti – a korabeli magyar nacionalista diskurzus reprezentatív mintáinak. Befogadásukat ugyanolyan szociális kategóriák és a hozzájuk tapadó sztereotípiák befolyásolták, mint a közbeszéd más résztvevőit. A szerkesztők és újságírók esete csak annyiban különleges, hogy a diskurzus intézményesült alakítóiról volt szó (hasonlóan a politikusokhoz és más társadalmi és közösségi elitekhez), akik általában nagyobb befolyással bírtak a szociális reprezentációk alakítására és reprodukciójára.

Az, hogy az egyes konkrét szerkesztők hogyan reprezentálták (minek mutatták be) a „tótokat” – azaz milyen képet alakítottak ki a szlovákokról, mely sztereotip tartalmakat használták közben és milyen keretbe helyezték őket, vagyis, hogy mely szociális kategóriát használták egy bizonyos nyelvileg, kul-

⁵⁵ A népszavazás. In: *Liptó*, 1918. 10. 27.

turálisan meghatározott lakosság megnevezésére („nép”, „nemzetiség”, „nemzet”) – túlnyomó részben az adott szerkesztő politikai-eszmei orientációjától függött. A *Nagyszombat és Vidéke*, a *Nyitra vármegye és Vidéke* és a *Nyitra megyei Szemle* szerkesztői az ellenzéki *Függetlenségi Párt* és a *Katolikus Néppárt* aktív hívei voltak, amely pártok általában a magyar nacionalizmus radikálisabb, etnikailag homogenizáló változatát képviselték, főleg Tisza nem magyar nacionalista mozgalmakkal szemben alkalmazott, új politikájához viszonyítva. A *Liptó* szerkesztői (elsősorban Steier Lajos), hasonlóan a *Vágvölgyi Lap* szerkesztőjéhez, Tisza említett politikájának hívei voltak. A *Nagyszombat és Vidéke*, valamint nagyobb részben a *Nyitra megyei Szemle* és a *Nyitra vármegye* szerkesztői a szlovák lakosságot következetesen „nép”-nek reprezentálták. Ugyanakkor a „tót nép” hazafiságát és lojalitását szerették hangsúlyozni, miközben azt a „magyar nemzet” integráns részeként láttatták. Határozottan elválasztották a szlovák nacionalista mozgalom képviselőitől, akiknek állítólagos „hazaáruló pánszlávizmusukat” éles elentétbe állították a „tót nép lojalitásával”. A *Liptó* és a *Vágvölgyi Lap* szerkesztői ezzel szemben egyformán használták a „nép” és a „nemzetiség” kategóriákat, és a kontextusokból nyilvánvaló volt, hogy a kettő inkább szinonimaként, semmint egymást kölcsönösen kizáró fogalomként működött. Ugyanők hasonlóan ismételtlen hangsúlyozták a szlovákok hazaszeretetéről és haza iránti lojalításáról szóló sztereotípiákat, és a „hazaáruló pánszláv” kategóriát is alkalmazták, ám szövegeikben kevésbé dogmatikus formában jelenik meg az „egységes és oszthatatlan magyar nemzet” eszméje és gyakrabban használták a „nemzetiség” kategóriáját. A háború utolsó két évében a Magyarország határain túli politikai események (a cseh és szlovák emigráns politikusok tevékenysége, a cseh képviselők nyilatkozata a bécsi Birodalmi Gyűlésben) hatására a szlovákok szociális reprezentációiban hirtelen és jelentős változás ment végbe. Az elemzett szövegek szerzői, főként a háború utolsó évében, a „tót” kultúra és nyelv eredetiségét és egyediségét hangsúlyozták, valamint azt, hogy különbözik a cseh nyelvtől és kultúrától. Ezzel egyidejűleg óvták a „tótokat” a „cseh imperializmus” veszélyétől, amelynek célja az „elnyelésük” és ezáltal „nemzetiségi létük” megszüntetése. Ez a számottevő fordulat (tehát az, hogy a hetilapok a két kategóriát – a „tót népet”, illetve „tót nemzetiséget” és a „tót nemzetiségi politikusokat” – reprezentálni kezdték), egyértelműen összefüggött azzal, hogy cáfolni kellett a „cseh-szlovák nemzet” eszméjét, amely, mint politikai program, egyaránt veszélyt jelentett a történelmi Magyarország integritására és az „egységes magyar nemzet” eszméjére. A szlovákok azon reprezentációjával egyidejűleg, amely „szuverén nemzetiségként” láttatta őket, fennállt a lojalitás és hazafiasság sztereotípiája is. A képből azonban teljesen eltűnt az az eszme, amely szerint a „tótok” a „magyar nemzet” részét képezik. A „tótok” lojalitását és hazafiasságát 1917 májusa

után a szerkesztők egyértelműen csak a történelmi Magyarország állami kereiteire vonatkoztatják, a „magyar nemzeti” keretre már nem. Ezzel párhuzamosan radikálisan változtak az SzNP-képviselők reprezentációi is. Egyszerre már nem nevezik őket „pánszlávoknak”, hanem a „tót nép/nemzetiség vezetőiként”, képviselőiként jelennek meg. Ez a változás logikus kísérőjelensége annak, hogy a szlovák ajkú lakosság „szuverén nemzetiségként” reprezentálódik, amelynek a saját, független nemzeti létét kellene követelnie.

Az elemzett hetilapok példáján láthattuk a „tót nemzetiség”, a „nép” és a „magyar nemzet” szociális reprezentációinak néhány működési, keletkezési és reprodukciós jellemzőjét, stabilitásukat és változékonyságukat, elsősorban pedig politikai-hatalmi és ideológiai beágyazottságukat. Hiba lenne azonban túlértékelni ezen elemzés eredményeit és messzemenő következtetést levonni belőlük. A társadalmi valóság általában lényegesen komplikáltabb, legyen szó akár a múltbéliről, akár a jelenlegiről. Remélem azonban, hogy sikerült megmutatnom, hogy egyes történészek súlyos hibát követnek el, amikor a nemzet, nemzetiség és nép esszencialista és tárgyiasító koncepcióival dolgoznak, hogy hihetetlen mértékben egyszerűsítanak, anakronisztikusan visszafelé vetítenek, amikor ezeket a szociális kategóriákat jelentésüket tekintve stabilnak, világosnak és időtlennek tartják.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

MNL OL K 305 II. 96. cs. 11. tét. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. K 305 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1867–1951) Töredék iratok (1867–1947). II. Közoktatási ügyek. Elemi és középiskolai oktatás (1871–1944). 96. cs. (1894) 11. tétel Eltiltott könyvek és térképek jegyzéke.

2. Kiadott források

Kemény

1985 Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. VI. köt. (1913–1914). Szerk.: Kemény Gábor. Budapest, 1985.

1999 Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. VII. köt. (1914–1916). Szerk.: Szarka László-Szász Zoltán. Budapest, 1999.

Liptó

- A kormány kiáltványa. In: *Liptó*, 1914. 08. 02.
 A hős 67-esek. In: *Liptó*, 1915. 01. 17.
 A nyugatgalíciai győzelem híre Liptószentmiklóson. In: *Liptó*, 1915. 05. 09.
 A cseh deklaráció. In: *Liptó*, 1917. 07. 01. A cseh deklaráció.
 Megjegyzések. A cseh követelések. In: *Liptó*, 1917. 10. 07.
 Megjegyzések. A cseh-tót brigád. In: *Liptó*, 1917. 12. 30.
 Passzivitás vagy aktivitás. In: *Liptó*, 1918. 03. 31.
 Megjegyzések. Nad Tatram sa blíska. In: *Liptó*, 1918. 04. 21.
 Megjegyzések. A cseh-tót nemzeti tanács. In: *Liptó*, 1918. 07. 28.
 Ismét kísért a Liptószentmiklósi népgyűlés. In: *Liptó*, 1918. 09. 01.
 A béke. In: *Liptó*, 1918. 10. 13.
 A népszavazás. In: *Liptó*, 1918. 10. 27.

Margalits

- 1987 Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest, 1897.

Nagyszombat és vidéke

- A belső ellenségek ellen. Felhívás a közönséghez és A spiónok aratási idénye.
 In: *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. 08. 06.
 A tótok manifesztuma. In: *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. 08. 20.

Národné Noviny

- Od predsedníctva Slovenskej národnej strany. In: *Národné Noviny*, 1914. 08. 06.

Nyitravármegye

- Nyékhegyi István: Nyitramegyei tótok. In: *Nyitravármegye*, 1914. 12. 04.
 A tót megyék. In: *Nyitravármegye*, 1917. 09. 21.
 Tiltakozás. In: *Nyitravármegye*, 1918. 02. 01.

Nyitramegyei Szemle

- Tisza József: Napló az északi harcterről. In: *Nyitramegyei Szemle*, 1915. 01.10.-1916. 01. 23.
 A cseh támadások. In: *Nyitramegyei Szemle*, 1917. 11. 18.

Pechány

- 1913 [2000] Pechány, Adolf: *A magyarországi tótok*. Budapest, 1913. [Reprint: Miskolc, 2000.]

Révai

- 1922 *Révai Nagy Lexikona*. XV. kötet. Budapest, 1922.

Tiso

2002 Tiso, Jozef: *Prejavy a články. I. 1913–1938*. Zost. Fabricius, Miroslav–Suško, Ladislav. Bratislava, 2002.

Vágvölgyi Lap

A mi katonáink. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 15.

Háború. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 23.

A 72-ik pozsonyi gyalogezred dicsérete. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 09. 06.

A Slovenská Národná Strana. In: *Vágvölgyi Lap*, 1917. 07. 01.

Tót dolgok. In: *Vágvölgyi Lap*, 1918. 05. 05.

Vrbata

1997 *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918. Díl 5. Rok 1918*. Ed.: Vrbata, Jaroslav. Praha, 1997.

3. Szakirodalom

Anderson

1991 Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London–New York, 1991.

Billig

1995 Billig, Michael: *Banal Nationalism*. London, 1995.

Breuilly

1993 Breuilly, John: *Nationalism and the State*. Manchester, 1993.

Durkheim

2002 Durkheim, Émil: *Elementární formy náboženského života*. Praha, 2002.

Glatz

1980 Glatz Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetéről és államról*. Budapest, 1980.

Chartier

1995 Chartier, Roger: *The World as Representation*. In: *Histories. French Constructions of the Past*. Eds.: Revel, Jacques–Hunt, Lynn. New York, 1995.

1997 Chartier, Roger: *The Powers and Limits of Representation*. In: *Uő.: On the Edge of the Cliff. History, Language, and Practices*. Baltimore and London, 1997.

Findor

- 2006 Findor, Andrej: Limity a možnosti skúmania „národov“: od reálnych skupín ku kategóriám praxe. In: *Sociológia*, 38. (2006) 4. sz.
- 2008 Findor, Andrej: Historické reprezentácie: Teória a príklad nacionalizácie „kultúrnej nadržanosti“. In: *Filozofia*, 63. (2008) 5. sz.

Kiliánová–Popelková–Vrzgulová–Zajonc

- 2001 Kiliánová, Gabriela–Popelková, Katarína–Vrzgulová, Monika–Zajonc, Juraj: Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko–uhorská monarchia slovom a obrazom“. In: *Slovenský národopis*, 49. (2001) 1. sz.

Moscovici

- 1988 Moscovici, Serge: Notes Towards a Description of Social Representations. In: *European Journal of Social Psychology*, 18. (1988)
- 2001 Moscovici, Serge: *Social Representations. Explorations in Social Psychology*. Ed.: Gerard Duveen. New York, 2001.

Nagy

- 1995 Nagy, Mariann: Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities. In: *Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*. Ed.: Kontler, László. Budapest, 1995.

Potemra

- 1963 Potemra, Michal: *Bibliografia inorečových novín na Slovensku do roku 1918*. Martin, 1963.

Szarka

- 1999 Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku 1867–1918*. Bratislava, 1999.

Searle

- 1995 Searle, John R.: *The Construction of Social Reality*. New York, 1995.
- 1998 Searle, John R.: *Mind, Language and Society: Philosophy in the Real World*. New York, 1998.
- 2000 Searle, John R.: *Elme, nyelv és társadalom. A való világ filozófiája*. Budapest, 2000.
- 2010 Searle, John R.: *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford–New York, 2010.

Šedivý

- 2001 Šedivý, Ivan: *Češi, české země a velká válka 1914–1918*. Praha, 2001.

Vermes

- 2001 Vermes Gábor: *Tisza István*. Budapest, 2001.

Vörös

2004 Vörös László: Tisza István nemzetiségi politikája és a szlovákok (1913–1915). In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6. (2004) 1. sz.

2010 Vörös, László: *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ” ako sociálna reprezentácia*. Pisa, 2010.

2013 Vörös, László: Ako existujú sociálne entity? Metodologické poznámky k žánru národných dejín (19. a 20. storočie). In: Kováč, Dušan et al: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava, 2013.

Fordította: Avar Hajnalka